

2015

Een gespannen relatie

Op weg naar een eerlijk en succesvol Nederlands ontwikkelingsbeleid in Indonesië

In dit paper staat de stoeve ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Indonesië centraal. De oorzaken van de stoeve relatie tussen de twee landen zal onderzocht worden vanuit drie wetenschappen: geschiedenis der internationale betrekkingen, wijsbegeerte en ontwikkelingsgeografie. Vervolgens worden de conclusies geïntegreerd om tot een meer omvattend geheel te komen.

Jenny Oude Bos, 3768570

Wijsbegeerte

Willard Bouwmeester, 3783243

Duurzaamheid & Ontwikkelingslanden

Bas Heijkamp, 3904636

Politieke Geschiedenis en Internationale

Betrekkingen

Eindscriprie Liberal Arts and Sciences

Universiteit Utrecht

Begeleid door dr. Ria van der Lecq

2 februari 2015

Universiteit Utrecht

1. Inhoudsopgave

---

1. Inhoudsopgave	2
2. Inleiding	3
3. Probleemschetsing	5
3.1 Moreel historisch probleem	5
3.2 Economisch historisch probleem	9
3.3 Concluderend	12
4. Nederlandse verantwoording	13
4.1 Inleiding	13
4.2 theorieën over moraliteit	14
4.3 Historische onrechtvaardigheid en compensatie	18
4.4 Concluderend	20
5. Ontwikkelingsbeleid tegen het licht	20
5.1 Inleiding	20
5.2 Nut en doel ontwikkelingssamenwerking door de jaren heen	21
5.3 Ontwikkelingssamenwerking Nederland-Indonesië	22
5.4 De rechtvaardiging van het beleid	24
5.5 Efficiëntere ontwikkelingssamenwerking	27
5.6 Concluderend	29
6. Identificatie van de inzichten	30
6.1 Definiëring van de perspectieven	30
6.2 <i>Common Ground</i>	31
7. Integratie en advies	34
7.1 Integratie	34
7.2 Beleidsadvies	36
8. Conclusie	39
9. Dankwoord	41
10. Literatuurlijst	42

2. Inleiding

In 2011 tekende Nederland en Indonesië een overeenkomst om de onderlinge ontwikkelingssamenwerking te intensiveren (Rijksoverheid, 2011). Hoewel dit het logische gevolg lijkt te zijn van zeer goede onderlinge ontwikkelingsbetrekkingen is niets minder waar. De huidige overeenkomst is het resultaat van een diplomatieke tocht door een mijnenveld van kritiek en bezwaren. Zowel tussen Indonesië en Nederland als binnen beide landen zijn er meningsverschillen over de hoeveelheid, de vorm en het doel van ontwikkelingssamenwerking.

Argumenten hiervoor zijn te herleiden tot tal van ideeën en wetenschapsvelden. In deze paper hebben wij de argumenten rondom de Nederlands-Indonesische ontwikkelingssamenwerking in kaart gebracht en hebben op deze manier de vraag wat het proces van de vorming van een succesvol Nederlands-Indonesisch ontwikkelingsbeleid zo stroef maakt geprobeerd te beantwoorden. Daarnaast behandelen we aan de hand van deze onderlinge spanningen enkele oplossingen en is geprobeerd hierbij passende beleidsopties te geven die de onderlinge spanning zo veel mogelijk beperkt.

Het streven van de Nederlandse politiek om tot een succesvol Nederlands-Indonesisch ontwikkelingsbeleid te komen geeft een hoge maatschappelijke relevantie aan het onderzoek (Rijksoverheid, 2014). Maar toch is er ook een grote wetenschappelijke relevantie, waar dit onderzoek actuele vraagstukken uit verschillende disciplines bij elkaar brengt en deze disciplinaire debatten op deze manier ook van nieuwe inzichten voorziet. Voorbeelden hiervan zijn debatten over imperialisme (Kuitenbrouwer, 1998), ontwikkelingsefficiëntie (Van den Berg, 1995) en rechtvaardigheid (Van Stichel, 2011).

De bestudering van de ontwikkelingssamenwerking begint zich langzamerhand te ontwikkelen tot een eigen wetenschapsdiscipline. Maar men moet niet vergeten dat het goed begrijpen van zowel het ontwikkelingsbeleid als de reacties die dit met zich meebrengt kennis vereist vanuit vele disciplines. Door met onze disciplinaire kennis vraagstukken, bezwaren en debatten rondom het Nederlands-Indonesische ontwikkelingsbeleid in kaart te brengen en te verduidelijken, hopen wij bij te kunnen dragen aan de wetenschappelijke ontwikkeling van de studie naar ontwikkelingssamenwerking en de ontwikkelingssamenwerking tussen Nederland en Indonesië in het bijzonder. Tegelijkertijd is deze kennis ook maatschappelijk zeer bruikbaar. Niet alleen kan dit bijdragen aan het vormen van een succesvol Nederland-Indonesisch ontwikkelingsbeleid, ook kan het helpen beleidsvormen en reacties die dit met zich mee brengt te duiden voor burgers.

Het koloniaal verleden maakt de ontwikkelingsrelatie tussen beide landen tot een gevoelige kwestie, zowel onder de bevolking als in de politiek. Mede door de politieke gevoeligheid van het onderwerp is het verstandig om het probleem te benaderen met een interdisciplinaire insteek. Verschillende politieke stromingen hechten namelijk verschillende waarden aan verschillende aspecten van de casus. Door te kiezen voor een interdisciplinaire aanpak kan de casus zo compleet mogelijk benaderd worden. Daarnaast moet ook de enorme complexiteit van de casus benoemd worden. Daarbij is er consensus dat ontwikkelingssamenwerking in zijn geheel een *contested area* is: een beleidsterrein waarbij verschillende wetenschappen, betrokkenen en belanghebbenden sterk uiteenlopende ideeën bestaan over zowel vorm als inhoud (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, p.8). Dit komt onder meer doordat er zeer verschillende doelstellingen worden nagestreefd. Denk hierbij aan economische groei, de emancipatie van vrouwen, het bestrijden van ziekten, educatie, veiligheid, stabiliteit, duurzaamheid, et cetera. Een probleem dat zo complex is, kan alleen worden onderzocht via een interdisciplinaire aanpak, omdat de problemen onderling verband houden en elkaar beïnvloeden (Repko, 2008).

Voor dit onderzoek is een literatuuranalyse uitgevoerd, zo hebben wij gebruik gemaakt van wetenschappelijke artikelen, internetbronnen, krantenartikelen en dossiers over de ontwikkelingssamenwerking tussen Nederland en Indonesië. We hebben de inzichten die het opleverde met elkaar geïntegreerd, in de stappen die Repko heeft geïdentificeerd (2008).

Het onderzoek is benaderd met expertise vanuit respectievelijk de geschiedenis van de internationale betrekkingen, wijsbegeerte en ontwikkelingsgeografie. Vanuit historisch oogpunt is in kaart gebracht hoe het koloniaal verleden de huidige ontwikkelingsbetrekkingen tussen Nederland en Indonesië onder druk zetten. Deze spanningen zijn gecategoriseerd en aan de hand van voorbeelden uit de moderne Nederlands-Indonesische betrekkingen zijn deze spanning in perspectief gezet.

Vanuit de discipline Wijsbegeerte kan geen direct antwoord gegeven worden op de hoofdvraag, omdat wijsbegeerte theoretisch is en niet beschrijvend of verklarend in concrete situaties. Daarnaast is wijsbegeerte in de zin van ethiek en politieke filosofie normatief, daarom hebben we de vraag voor deze discipline geïnterpreteerd als: *Hoe zou de relatie tussen Nederland en Indonesië verbeterd kunnen worden in het licht van normatieve opvattingen over mondiale rechtvaardigheid en compensering voor historische rechtvaardigheid?* Deze vraag wordt in hoofdstuk 3 beantwoord.

Vanuit de ontwikkelingsgeografie wordt kennis ingezet om de ontwikkelingssamenwerking tussen Nederland en Indonesië te analyseren. Allereerst wordt in kaart worden gebracht waar het geld aan is besteed. Er is met name ingegaan op de kernpunten van het hedendaagse beleid van de ontwikkelingssamenwerking met Indonesië. Vervolgens wordt geanalyseerd of het beleid gerechtvaardigd kan worden. Welke actoren profiteren het meest van ontwikkelingssamenwerking? Welke actoren juist niet? Er zijn verschillende actoren die een rol spelen in de ontwikkelingssamenwerking, denk aan politieke leiders, multinationals, maar ook de lokale bevolking. Vervolgens zal er antwoord worden gegeven op de hoofdvraag vanuit het perspectief van ontwikkelingsgeografie, en zal dieper worden ingegaan op de rechtvaardigheid van de ontwikkelingssamenwerking met Indonesië.

3. Probleemschetsing

Als men een Nederlander zou vragen naar de betrekkingen tussen Nederland en Indonesië, is de kans groot dat hij of zij over de koloniale band begint, aangezien Indonesië hier in Nederland nog steeds het meest bekend om staat. De voormalige koloniale band tussen beide wordt zowel aangehaald als oorzaak van de goede als van de slechte onderlinge contacten. Mark Dierikx, projectleider ontwikkelingssamenwerking aan het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, omschrijft de huidige situatie passend als een gistend mengsel van moraliteit, politiek en economie dat tot op de dag van vandaag actueel is (Dierikx, 2002). Ook de staat van de huidige ontwikkelingsbetrekkingen kent zijn grondslagen in dit gezamenlijke verleden. Aan de hand van de door Dierikx aangehaalde thema's hebben wij geanalyseerd hoe het koloniale verleden de ontwikkelingsbetrekkingen tussen Nederland en Indonesië heeft bemoeilijkt. Allereerst bespreken wij het morele aspect, vervolgens het economische aspect en gedurende beide delen zullen wij stilstaan bij de politieke inmenging hierin.

3.1 *Moreel historisch probleem*

De twee eeuwen durende Nederlandse onderdrukking van Indonesië heeft diepe sporen achtergelaten en kent vraagstukken die tot op heden veel spanning met zich mee brengt. Met name de vraag of de Nederlandse onderdrukking heeft gezorgd voor een Indonesische ontwikkelingsachterstand en daarmee de vraag of Nederland een verplichting zou hebben om Indonesië te helpen deze achterstand we te werken is al erg oud maar nog steeds actueel (Van

Deventer, 1899). Daarnaast brengt dit vraagstuk ook verschillende tegenstrijdigheden met zich mee die de discussie sterk aanjaagt. Hoewel aan de ene kant het ontwikkelen van Indonesië door zowel Nederlanders als Indonesiërs als een morele plicht wordt gezien wegens het leed uit de koloniale tijd, wordt anderzijds de ontwikkelingsrelatie tussen beide landen ook juist gezien als de benadrukking van de historische verstandhouding tussen beide. Het is lastig om hierin evenwicht te vinden, zeker omdat de percepties over wat paternalistisch is en wat niet sterk uiteen lopen.

In Nederland leeft de vraag of Nederland verplicht zou zijn Indonesië te ontwikkelen al heel erg lang. Al in 1899 schreef Mr. C. Th. Van Deventer een zeer invloedrijk artikel met de toepasselijke titel *Een Eereschuld* (Van Deventer, 1899, pp. 206). Hierin stelde hij Nederland verantwoordelijk voor de achterstallige welvaart van de Indische eilanden door de Nederlandse koloniale exploitatie. Vanaf de jaren zestig en zeventig kreeg deze ideologie steeds meer bijval door een groeiende afkeur van de Nederlandse koloniale activiteiten in het voormalige Nederlands-Indië. Met name de linkerkant van het Nederlandse politieke spectrum baseerde het ontwikkelingsbeleid na de dekolonisatie op deze ideeën. Zo stelde voormalig minister voor Ontwikkelingssamenwerking Jan Pronk dat zijn beleid, verspreid over drie kabinetsperioden, getuigde van “enig besef van schuld voor het aangedane koloniale leed” en “derhalve elementen van boetedoening” bevatte (Kuitenbrouwer, 2000, pp. 379). Ook maatschappelijk leefde deze gedachten sterk. Tot ver in jaren negentig stemde bijna de helft van de Nederlanders dat voormalig koloniale machten mede verantwoordelijk zijn voor de ellende in de Derde Wereld (Kuitenbrouwer, 1996, pp. 34).

De kritiek op dit standpunt nam gedurende de jaren negentig echter sterk toe. Met name vanuit de Wereldbank werd de nadruk gelegd op de enorme ontwikkelingsverschillen die er te zien waren in de verschillende post-koloniale landen die financiële ondersteuning kregen. In een aantal publicaties onderbouwde zij het standpunt dat puur en alleen het geven van ontwikkelingshulp de voormalig koloniën afhankelijk zou maken en groei in de weg zou staan. In plaats daarvan pleitte zij voor een combinatie van financiële ondersteuning met het stimuleren van de opbouw van behoorlijk bestuur en een marktgerichte economie in deze landen (Wereldbank, 1992).

Nadat Eveline Herfkens, tevens oud-directeur van de Wereldbank, Jan Pronk opvolgde als minister voor Ontwikkelingssamenwerking werden veel van deze standpunten opgenomen in het Nederlands ontwikkelingsbeleid. Zij bracht het aantal bilaterale samenwerkingen sterk terug en verbond het selecteren van partnerlanden aan ‘Good Governance’ criteria als behoorlijk bestuur, denk daarbij aan corruptie of mensenrechten,

goed economisch beleid, niet te veel rustend op de overheid, en de mate van armoede. Op de jubileumviering van 50 jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking in 2000 stelde zij zelfs dat ontwikkelingshulp “in principe ook eindig is” (Kuitenbrouwer, 2000, p.p. 381). Hiermee verwierp zij voor het eerst het idee dat de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking als ‘Eereschuld’ naar de prullenbak en stelde zij dat ontwikkelingssamenwerking niet direct tegen alle condities vanzelfsprekend zou zijn. Hoewel ook onder Pronk al meer nadruk werd gelegd op het overbrengen van westerse waarden, werden deze onder Herfkens pas echt gezien als voorwaarden voor het ontvangen van ontwikkelingssteun. Ook vandaag de dag staat *Good Governance* nog centraal in het selectieproces van partnerlanden. Recente voorbeelden hiervan zijn de opschorting van de ontwikkelingssamenwerking met Jemen in 2011 en Uganda in 2014.

Deze nieuwe aanpak, waarin voorwaarden werden gesteld aan ontwikkelingssamenwerking, heeft echter ook de nodige kritiek ontvangen. Met name de ontvangende landen, in dit geval Indonesië, hebben moeite met de verbinding van politieke voorwaarden aan ontwikkelingssamenwerking. Gezien het beladen verleden, wordt enige vorm van kritiek of restricties vanuit voormalig koloniale landen zeer snel ervaren als paternalistisch. Het beste voorbeeld hiervan dateert uit 1992 toen de Indonesische minister van Ontwikkeling als reactie op kritiek van de Nederlandse overheid op de Indonesische mensenrechtensituatie liet weten geen prijs meer te stellen op Nederlandse ontwikkelingssamenwerking (Niehof, 2008, pp. 481). Hoewel een jaar eerder de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek nog met klem benadrukte dat er absoluut geen relatie zou zijn tussen de te ontvangen ontwikkelingssteun en de mensenrechtensituatie, bleek het vroegtijdig verschijnen van een Nederlandse overheidspublicatie waarin de Indonesische mensenrechtenschending in Oost-Timor werd bekritiseerd genoeg reden om alle ontwikkelingssamenwerking met Nederland te stoppen. De situatie creëerde veel onrust op het Nederlandse ministerie van Ontwikkelingssamenwerking en zorgde voor een bepaalde terughoudendheid van minister Pronk in zijn resterende ambtstermijn met betrekking tot het verbinden van maatschappelijke of politieke voorwaarden aan het ontvangen van ontwikkelingssamenwerking (Niehof, 2008, pp. 481). De beslissing van Indonesië zorgde niet alleen voor politieke onrust, ook resulteerde het in het gedwongen vertrek van vele economische, maatschappelijke en wetenschappelijke Nederlandse projecten uit Indonesië. Daarnaast raakte de Nederlandse overheid ook nog eens het voorzitterschap van de IGGI, het internationale samenwerkingsverband voor steun aan Indonesië, kwijt.

De gevoeligheid van het onderwerp paternalisme, zowel politiek als maatschappelijk, in de ontwikkelingsverhouding tussen Nederland en Indonesië komt hier sterk naar voren. Hoewel zeker opgemerkt dient te worden dat het gegeven voorbeeld zich afspeelt vóór de echte opleving van het *Good Governance* aspect van de ontwikkelingssamenwerking onder Herfkens, bleef deze paternalistische spanning ook onder haar aanhouden. Zo was er met name veel te doen om de Nederlandse excuses voor de politionele acties tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Nadat premier Kok uit angst voor onvrede onder Nederlandse veteranen lang had geweigerd zijn excuses over te brengen aan de Indonesische president, zo verbood hij aldus oud-hoofddirecteur van de Rijksvoorlichtingsdienst Hans van der Vloet zelfs het woord ‘excuses’ in de speech die Koningin Beatrix in 1995 gaf in Indonesië, ging Kok in 1999 toch overstag en zou hij bereid zijn de Nederlandse excuses over te brengen (Kuitenbrouwer, 2000, pp. 377). Echter liet de Indonesische President Wahid direct weten het absoluut niet op prijs te stellen de Nederlandse spijtbetuiging in ontvangst te nemen (Kuitenbrouwer, 2000, pp. 377).

Hoewel *Good Governance* voor Nederland nog steeds een belangrijke voorwaarde is voor het aangaan van een ontwikkelingspartnerschap, probeert de Nederlandse overheid zich wel gematigder op te stellen om zo de diplomatieke en economische relaties niet te schaden. Voor de Nederlandse vertegenwoordigers is het echter vaak lastig om de Nederlandse waarden te vertegenwoordigen en tegelijkertijd de plaatselijke waarden niet te schenden. Het meest recente voorbeeld van dit spanningsveld is de ophef die premier Balkenende maakte tijdens zijn bezoek aan Indonesië in 2006. Hier verklaarde hij tegen het homohuwelijk te zijn om plaatselijke moslimleiders tegemoet te komen. Dit kwam hem echter op veel kritiek te staan vanuit de Nederlandse Tweede Kamer waarna hij zijn uitspraken in Nederland terugnam (Februari, 2006).

Van de Nederlandse vertegenwoordigers wordt wellicht iets onmogelijks geëist, zowel van de Nederlandse als de Indonesische kant. Nederlanders eisen het uitdragen van westerse waarden als mensenrechten en het tegengaan van corruptie, maar verwachten tegelijkertijd dat deze waarden niet in een paternalistische relatie worden opgelegd. Tegelijkertijd verwacht de Indonesische regering onvoorwaardelijke ondersteuning, vanwege de historische relatie, maar grijpt dezelfde historische relatie aan om zich vrij te pleiten van elke vorm van restrictie. De Nederlandse diplomaten en politici balanceren in deze ontwikkelingsrelatie op een dunne lijn, waarbij ze met elke beweging te ver naar links of rechts schade toebrengen.

3.2 *Economisch historisch probleem*

Naast het morele aspect heeft het ontwikkelingsvraagstuk ook een belangrijke economische dimensie. Sinds de jaren veertig van de vorige eeuw heeft ontwikkelingssamenwerking zich sterk ontwikkeld en is het steeds meer verweven geraakt met de internationale handel. Hoewel hulp en handel tegenwoordig zeker niet per definitie als tegenpool worden gezien, zo schreef de directeur van het UTZ keurmerk voor duurzame producten Han de Groot nog een overtuigend stuk in Volkskrant met de typerende titel *Hulp of Handel? Handel is Hulp!*, zorgt deze combinatie nog altijd wel voor veel weerstand (De Groot, 2014). De bezwaren zijn zowel moreel als praktisch, zo worden er zowel vraagtekens gezet bij de verloochening van de ideologie achter de ontwikkelingshulp als de verstrengeling van belangen door zakelijke inmenging. De vraag die hierbij hoort heeft met name te maken de verstandigheid om je als bestedend land in te laten met winst of voordelen uit ontwikkelingssamenwerking. Het combineren van handel en hulp kan zowel het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking sterk vergroten, als het land in de morele en diplomatieke sfeer sterk schaden. Hier loopt men tegen een tegenstrijdigheid aan. Aan de ene kant probeert Nederland het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking te vergroten door Nederlandse bedrijven hierbij te betrekken en de hoge kosten te verantwoorden, anderzijds wordt dit zowel binnenslands als in het ontvangende land vaak sterk geassocieerd met eigenbelang. Ontwikkelingssamenwerking als daad van solidariteit wordt bijvoorbeeld al veelvuldig in twijfel getrokken en er wordt zelfs sporadisch verwezen naar het koloniale verleden. Het is dan ook lastig om een vorm te vinden waarbij het draagvlak optimaal verdeeld is tussen deze twee uitersten.

Tegenstanders van het verweven van handel en hulp stellen vaak dat dit zou ingaan tegen de oorspronkelijke essentie van Ontwikkelingssamenwerking. Dit kan als enigszins tegenstrijdig worden ervaren waar de ontwikkelingshulp zijn oorsprong vindt in de herstelbetalingen van de Verenigde Staten aan Europa om zo mede haar Europese afzetmarkt te herstellen (De Jong, 1999, pp. 61). De eerste Nederlandse ontwikkelingsbestedingen werden bovendien gedaan in niet-convertibele guldens, wat er voor zorgde dat de geboden hulp slechts in Nederland kon worden besteed (Dierikx, 2002). Ook uit de oorspronkelijke resolutie van de Verenigde Naties, resolutie 198, waarop het idee van Internationale ontwikkelingssamenwerking is gestoeld kan men niet duidelijk opmaken wat de oorspronkelijke kijk was op de relatie tussen economische samenwerking ten gunste van het gevende land en de ontwikkeling het ontvangende land. Er wordt hier namelijk slechts

uitgesproken dat de economische ontwikkeling van *onderontwikkelde landen* een internationale verantwoordelijkheid is, wat men zowel als argument voor als tegen zou kunnen zien (Verenigde Naties, 1948). Wat wel duidelijk wordt uit deze resolutie is dat het de verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van *onderontwikkelde landen* legt bij de *ontwikkelde landen*. Dit zou ook nog kunnen worden aangehaald als argument in de ethische discussie met betrekking tot de eindigheid van ontwikkelingssamenwerking uit het vorige hoofdstuk.

Dat bij de wortels van de ontwikkelingssamenwerking niets is vastgelegd over de plek van de eigen economische belangen in ontwikkelingssamenwerking, al moet wel worden opgemerkt dat het opzetten van de hulpprogramma's in de Verenigde Staten vrijwel simultaan verliep aan de Amerikaanse GATT voorstellen, betekent echter niet dat hierover geen discussie kan zijn. Doordat het complete aspect van eigen economische belangen van het bestedende land niet is vastgelegd in de afspraken over ontwikkelingssamenwerking, kan de discussie hierover dan ook niet juridisch worden beslecht. De discussie zal daardoor altijd een bepaald open karakter houden en doordrongen zijn van percepties en moraliteit. Politici maken dan ook veelvuldig gebruik van dit gegeven. Hoewel ontwikkelingssamenwerking ten alle tijden is gefundeerd op de door Dierikx geformuleerde onderwerpen, respectievelijk moraliteit, politiek en economie, hangt het wel degelijk van de actuele omstandigheden af welke van deze drie naar buiten toe als ondersteuning van het beleid wordt gebruikt. Ook ligt het er natuurlijk tot wie de verdediging van de ontwikkelingssamenwerking is gericht. Waar naar het parlement vaak het morele argument het zwaarst werd aangezet, wordt in de ambtelijke uitwerking vaak duidelijk dat het economische en politieke aspect de boventoon voert (Dierikx, 2002).

Wat de discussie rondom de verhouding handel-moraliteit extra lastig maakt, is dat er niet alleen discussie is over de juiste verhouding, en dan met name de hoeveelheid economische belangen, maar ook over het eindproduct. Zowel tussen verschillende landen als binnen landen is er tussen verschillende politieke stromingen geen eenduidig oordeel.

Binnen de Nederlandse politiek is de discussie al oud en heeft het meerdere het al meerdere extremen gekend. Zo begon het in de jaren veertig met de uitspraak 'Geven.. Wat krijg ik daar voor terug?' van Directeur-Generaal Buitenlandse Economische Betrekkingen Anton Speekenbrink en belandde het via de pragmatische insteek van Jan Pronk in een tijd waarin Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking hetzelfde departement delen (Dierikx, 2002). De fluctuatie van de relatie tussen hulp en handel heeft te maken met de fluctuatie van de politieke macht, en dan met name het maatschappelijke draagvlak dat hierbij

hoort. Verschillende politieke stromingen hebben een andere kijk op de ideale vorm van ontwikkelingssamenwerking en logischerwijs fluctueert de populariteit van dit ideaalbeeld onder de bevolking mee met de politieke cyclus. Waar in de jaren zestig en zeventig het politieke bestel nog zeer verzuimd was en met name de VVD en de Partij van de Arbeid zich ten opzichte van elkaar polariseerden, dreigde men de steun onder de achterban te verliezen wanneer men naar de ander zou opschuiven door elkaars paradepaardjes, respectievelijk hulp en handel, te combineren. Pas toen onder Lubbers de polarisatie afnam en er onder Kok zelfs werd samengewerkt ebde dit taboe weg. (Nationaal Archief, 2014, p. 7-12)

Ook de economische conjunctuur lijkt invloed uit te oefenen op de legitimiteit van het inbrengen van de eigen economische belangen in ontwikkelingssamenwerking. Zo zou men kunnen concluderen dat in tijden van eigen economische crisis het voor de Nederlandse overheid moeilijker wordt om de uitgaven op ontwikkelingssamenwerking te verdedigen, terwijl juist een component van het eigen economisch profijt het draagvlak zou kunnen vergroten. Dat laatste hebben wij kunnen waarnemen in zowel de crises van de jaren tachtig, waar Lubbers al voorstellen deed ‘het schot tussen ontwikkelingssamenwerking en economische samenwerking weg te nemen’ (Lubbers, 1992) als de huidige crises, waar de groei van Nederlandse bedrijven in het buitenland zelfs is opgenomen als ambitie van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid (Ploumen, 2013, p. 17-18).

Daarnaast moet wel opgemerkt worden dat veel wetenschappelijk onderzoek sinds de jaren negentig heeft aangestuurd op een nauwere economische samenwerking als uitgangspunt voor het ontwikkelingsbeleid. Onder andere vanuit de Wereldbank was er veel kritiek op het gebruik van ontwikkelingssamenwerking in de ontvangende landen en de manier waarop de bestedende landen hiermee omsprongen (Wereldbank, 1998). Daarnaast nam ook het idee dat pure ontwikkelingshulp op zichzelf geen economische groei realiseerde sterk toe aan populariteit.

Mede door deze wetenschappelijke tendensen en de huidige Nederlandse economische situatie is de huidige Nederlands-Indonesische ontwikkelingsrelatie sterk gericht op economische samenwerking waarin veel Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen worden betrokken (Ploumen, 2013, p. 18). Hoewel zowel de Nederlandse als de Indonesische overheid recent met veel enthousiasme een nieuw samenwerkingsverband zijn aangegaan, moet wel worden onderstreept dat Indonesië nog steeds sterk afhankelijk is van de economische relaties met Nederland. Nederland is de bijvoorbeeld belangrijkste buitenlandse investeerder in de Indonesische economie (Rijksoverheid). Hoewel Nederland nog steeds sterk oppast voor paternalisme, kan deze enorme economische verwevenheid wellicht

verklaren dat de Indonesische overheid Nederlandse overheidsprojecten op het gebied van mensenrechten, democratische ontwikkeling en de religieuze tolerantie in Indonesië nu wel toestaat.

3.3 *Concluderend*

De stoeve ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Indonesië heeft sterke historische wortels. De koloniale band tussen Nederland en haar voormalige kolonie heeft sporen nagelaten op verschillende gebieden. Morele gedachten over paternalisme en schuld bemoeilijken de relatie op zowel moreel, economisch als politiek gebied. De discussie rondom de vormgeving van ontwikkelingssamenwerking is daarom dan niet alleen een technische of financiële discussie maar kent ook een hoge mate van politieke en emotionele waarde. Het enige wat binnen dit speelveld gedaan kan worden is erkennen dat er gevoelens van schuld en paternalisme zijn en proberen een beleid te formuleren dat zich hier voorzichtig omheen drapeert. De ontwikkelingsrelatie is enorm sociaal beladen, omdat elke verandering van het beleid wordt gezien in het licht van een beladen verleden. Gevoelens van schuld, moraliteit en paternalisme zorgen voor een uitvergoting van elke verandering en een direct effect op het draagvlak. Hetzelfde geldt voor de vraag of Nederland zelf economisch zou mogen profiteren van ontwikkelingssamenwerking. Waar het dienen van de Nederlands economische belangen leidt tot meer draagvlak aan de ene kant van het politieke spectrum, leidt dit juist tot morele bezwaren aan de andere kant.

Wel moet worden opgemerkt dat de ontwikkelingsrelatie, en dan met name de houding van eenieder hierin, sterk onderhevig is aan politieke fluctuatie. Beide landen staan hierbinnen niet lijnrecht tegenover elkaar, maar kennen binnen hun land verschillende percepties op het thema. Het thema binnenlandse politiek wordt vaak vergeten binnen de internationale betrekkingen, maar heeft zeker binnen dit thema een sterke invloed op de onderlinge relatie. Een overheid is gekozen om allereerst het landsbelang te dienen, en deze belangen veranderen regelmatig. De complexiteit van de postkoloniale relatie biedt daarvoor ook veel mogelijkheden, men kan niet met en niet zonder elkaar. Binnen dit mijnenveld van de postkoloniale politiek zullen beide landen perioden kennen van samenwerking maar ook van strijd, afhankelijk van wat het eigen belang vraagt. Een ding is echter zeker, er zal altijd een bijzondere onderlinge relatie blijven bestaan.

4. Nederlandse verantwoording

4.1 Inleiding

Als algemene onderzoeksvraag hebben we voor deze scriptie: *Waarom is de ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Indonesië zo stroef?*

Vanuit de discipline Wijsbegeerte kan geen direct antwoord gegeven worden op de hoofdvraag, omdat wijsbegeerte theoretisch is en niet beschrijvend of verklarend in concrete situaties. Daarnaast is wijsbegeerte in de zin van ethiek en politieke filosofie normatief. Daarom hebben we de vraag voor deze discipline geïnterpreteerd als: *Hoe zou de relatie tussen Nederland en Indonesië verbeterd kunnen worden in het licht van normatieve opvattingen over mondiale onrechtvaardigheid en compensering voor historische rechtvaardigheid?*

Een voor de hand liggende reden waarom deze relatie zo stroef is, is de voormalige koloniale relatie tussen Nederland en Indonesië. Pas in 1963 werd Indonesië volledig onafhankelijk van Nederland, wat nog redelijk recent is. Daardoor ligt het voor de hand dat de relatie tussen Nederland en Indonesië gevoelig ligt (zie daarvoor met name het deel over Int. Betrekkingen).

Vanuit Nederlands perspectief is er een duidelijk verschil tussen heden en verleden en zal de schuldvraag als minder dringend worden ervaren dan vanuit Indonesisch perspectief, omdat de schade en het onrecht die de Indonesiërs hebben geleden een veel sterkere invloed heeft gehad op hun identiteit en hun vertrouwen ten opzichte van Nederland.

Vanuit de Wijsbegeerte zullen we ons voornamelijk richten op hoe Nederland vanuit ethisch gezichtspunt zou moeten omgaan met het koloniaal verleden ten opzichte van Indonesië. Van daaruit kunnen we beter de onderlinge relatie begrijpen en hoe deze verbeterd zou kunnen worden. De hoofdvraag van Wijsbegeerte hebben we opgedeeld in twee deelvragen:

1. *Is het huidige Nederland moreel verantwoordelijk voor de onrechtvaardigheden die het jegens Indonesië vroeger heeft gepleegd?*
2. *En zo ja, vallen de historische onrechtvaardigheden die Nederland Indonesië heeft aangedaan überhaupt te compenseren?*

Omdat deze vraagstelling nog steeds behoorlijk breed is, hebben we ervoor gekozen het onderwerp af te bakenen, door de twee deelvragen te bekijken vanuit de theorieën van twee belangrijke filosofen op respectievelijk het gebied van mondiale rechtvaardigheid en rechtvaardigheid op grond van marktrelaties en handelstransacties: Thomas Pogge en van Robert Nozick.

4.2. Theorieën over moraliteit

Politiek filosoof Thomas Pogge stelt in zijn boek *World Poverty and Human Rights*, dat de verdeling van rijkdom tussen arme en rijke landen onrechtvaardig is. Zijn idee over rechtvaardigheid heeft hij overgenomen van de bekende politiek filosoof John Rawls. Rawls stelt in zijn boek *A Theory of Justice* onder andere dat een rechtvaardige maatschappij een maatschappij is die haar instituties zo inricht dat ongelijkheden in bijvoorbeeld beloning en macht alleen te rechtvaardigen zijn als de minst bedeeden er op vooruitgaan. Pogge trekt deze stelling betreffende de maatschappij door naar de hele wereld.

Nationality is just one further deep contingency (like genetic endowment, race, gender, and social class), one more potential basis of institutional inequalities that are inescapable and present from birth. Within Rawls's conception, there is no reason to treat this case differently from the others. And so it would seem that we can justify our global institutional order only if we can show that the institutional inequalities it produces tend to optimize (against the backdrop of feasible alternative global regimes) the worst social position. (Pogge, 1989, p. 247)

Volgens Pogge is de verdeling tussen arm en rijk in de wereld alleen gerechtvaardigd als door die verdeling de minst bedeeden erop vooruitgaan. In de praktijk is dit echter niet het geval. Pogge stelt dat het daarom een morele plicht is van westerse landen om arme landen te helpen, om zo de kloof tussen arm en rijk te verkleinen. Pogge stelt dat een aantal Westerse instituties die juist bedoeld zijn om arme landen te helpen, nu het tegenovergestelde doen, ze houden de armoede in stand. Het minimale wat westerse landen zouden moeten doen is de schade die ze veroorzaken of veroorzaakt hebben via instituties te compenseren. (The RSA, 2012) Dit is een basis idee van rechtvaardigheid, als men een onrechtvaardigheid begaat tegen een ander, dat men deze moet compenseren.

Als we de casus Nederland-Indonesië bekijken vanuit Pogge's theorie, lijkt Nederland een dubbele verantwoordelijkheid te hebben door het optreden tijdens het koloniaal verleden. Niet alleen heeft Nederland destijds schade toegebracht aan Indonesië tijdens de koloniale

periode door het land te exploiteren, Nederland heeft daarmee ook bijgedragen aan het onrecht en de armoede die *nu* heerst in Indonesië. Pogge gaat echter zelf niet in op schade die in het verleden ontstaan is en die nu nog op het heden effect heeft, hij kijkt meer naar de huidige internationale verhoudingen. Al lijkt zijn theorie wel te impliceren dat Nederland morele verantwoordelijkheid heeft als gevolg van wat vroeger gebeurd is.

Filosoof Robert Nozick biedt wel een theorie die betrekking heeft op onrechtvaardigheden die in het verleden gebeurt zijn, en dan specifiek onrechtvaardigheden met betrekking tot handel en rechtmatige eigendom. Filosoof A. John Simmons vat in *Historical Rights and Fair Shares* op heldere manier Nozick's theorie samen.

Historical arguments maintain that whether or not a holding or set of holdings is just (that is, whether or not we are entitled to or have a moral right to our holdings) depends on the moral character of the history that produced the holdings. We must see how holdings actually came about in order to know who has a right to what. (Simmons, 1995, p. 150)

Transacties tussen individuen moeten principieel op vrijwillige basis gebeuren, als dit niet zo is, dan is het nieuw verkregen eigendom op een onrechtvaardige manier verkregen, dit stelt Nozick in zijn boek *Anarchy, State, and Utopia*.

Tijdens het koloniaal verleden tussen Nederland en Indonesië, heeft Nederland op grote schaal Indonesië geëxploiteerd. Volgens de 'entitlement theory' van Robert Nozick heeft Nederland dus wel degelijk een morele verplichting om de historische onrechtvaardigheid te compenseren.

Vanuit de theorie van Nozick en Pogge lijken we te kunnen stellen dat Nederland een morele verplichting heeft om de schade die ze vroeger Indonesië heeft aangedaan te compenseren. Maar, wat zouden deze theorieën voor Nederland vandaag de dag kunnen betekenen? Zou Nederland dan niet ook verantwoordelijk moeten worden gehouden voor alle schade die ze in het verleden ooit een ander land heeft aangedaan? En tot hoever terug in de tijd heeft Nederland een morele verplichting aan andere landen? Een belangrijke vraag die hierbij gesteld kan worden is: Vraagt een onrechtvaardigheid die een paar generaties geleden gebeurd is, om dezelfde compensatie als een recente onrechtvaardigheid?

Intuïtief zouden we de vraag of verder weg liggende onrechtvaardige bejegening dezelfde implicaties heeft met 'nee' beantwoorden. Dit komt onder andere door het feit dat de regering van Nederland nu, niet dezelfde regering is van 50-100 jaar geleden. De regering en de bevolking van nu zijn niet degenen die Indonesië toen hebben geëxploiteerd. Echter, een

onrechtvaardigheid die meerdere generaties geleden gebeurd is, vraagt nog steeds om compensatie, stellen de filosofen Bernard Boxill en George Sher, al is deze vraag naar compensatie van een andere orde als die betrekking heeft op een recente onrechtvaardigheid.

The relevant wrong is not the original injustice but rather the subsequent continuing failure to compensate the victim for the original injustice. This failure is separated from the original injustice. Since it is „repeated at every moment since the original injustice,“ then it is repeated even after a victim’s child is conceived. (Cohen, 2009, p. 83)

Al is het Nederland van nu niet direct schuldig aan de schade die vroeger Indonesië is aangedaan, toch is Nederland wel verantwoordelijk voor het feit dat de oorspronkelijke onrechtvaardigheid nog steeds niet is gecompenseerd. De schade die Nederland vroeger heeft aangericht, heeft nog steeds effect op de huidige bevolking van Indonesië en wij, als Nederland, ondervinden nog steeds het economisch voordeel ervan.

Er is nog een laatste obstakel voordat we kunnen stellen dat Nederland een morele verplichting heeft om de in het koloniale verleden toegebrachte schade aan Indonesië te compenseren. Tot nu toe hebben we als premisse gesteld dat men Nederland als staat collectief verantwoordelijk kan stellen, dat er een collectieve verantwoordelijkheid is, maar is dat ook werkelijk zo? Nozick heeft het in zijn ‘entitlement’ theorie over een transactie tussen twee individuen, niet over landen. Kun je wel zo makkelijk de stap maken van individuele naar collectieve verantwoordelijkheid? Kun je de morele verantwoordelijkheid van een individu gelijk stellen aan de morele verantwoordelijkheid van een groep?

Of men een groep een morele verantwoordelijkheid kan toekennen wordt binnen de filosofie sterk betwist. Een van de moeilijkheden heeft te maken met intentie. Een individu kan moreel verantwoordelijk worden gehouden voor zijn acties vanwege de achterliggende intentie. Deze intentie kan men niet toekennen aan een groep. Zo schrijft R. S. Downie in zijn artikel *Collective Responsibility* dat:

*Collectives do not have moral faults, since they don’t make moral choices, and hence they cannot properly be ascribed moral responsibility. ... For there to be moral responsibility there must be blameworthiness involving a morally faulty decision, and this can only occur at individual level (R.S. Downie, *Collective Responsibility*, 1969, p. 67, zoals geciteerd bij Smiley, 2011, p. 4)*

Als een groep geen intentie kan hebben zoals een individu, kan een groep niet op dezelfde manier als een persoon moreel verantwoordelijk worden gesteld. Een staat heeft echter wel specifieke kenmerken die met verantwoordelijkheid in verband kunnen worden gebracht: ze bestaat uit een institutioneel geordend geheel, heeft geordende procedures voor besluitvorming, heeft een regering die het volk representeert en daardoor bijvoorbeeld (in het geval van Nederland) democratisch. Hierdoor wordt door een aantal filosofen, zoals Peter French, gesteld dat we een land toch een zekere morele verantwoordelijkheid kunnen toekennen (Smiley, 2011). Onder deze voorwaarden zou het kader van Nozick toch bruikbaar kunnen zijn voor staten.

Pogge keert de stelling om en leidt de verantwoordelijkheid van burgers af van de verantwoordelijkheden van de staat waartoe zij behoren. Hij begint bij de aanname dat een land een zekere morele verantwoordelijkheid heeft om arme landen te helpen. Hij beargumenteert dat deze verantwoordelijkheid niet alleen bij de regering ligt, maar ook bij de burgers zelf. Politiek theoreticus David Miller beschrijft in *Critical Review of International Social and Political Philosophy* op een heldere wijze Pogge's redenering.

[...] according to Pogge you share in responsibility for the actions of any government you are 'involved in upholding' where this might include just working in the economy and/or paying taxes. That is, he doesn't allow ordinary citizens to distance themselves from the policies their governments may pursue; he assumes that we are all included in national responsibility for the harm we have inflicted on poor people in other countries, and can therefore be required to contribute to transfers to compensate for the harm. (Miller, 2008, p. 388)

Volgens Pogge kunnen inwoners van een land niet alleen verantwoordelijk worden gehouden voor een onrechtvaardigheid die ze hebben begaan als groep; de burgers die lid zijn van het land kunnen andersom ook weer individueel verantwoordelijk worden gesteld voor de daden van het land. Dit is een sterke stelling, die we hier niet verder ter discussie gaan stellen, omdat het te ver van het onderwerp afgaat. We kunnen echter stellen dat we een land een zekere morele verantwoordelijkheid kunnen toekennen, al is deze misschien niet geheel dezelfde als die van een individu.

4.3. Historische onrechtvaardigheid en compensatie

We hebben nu vastgesteld dat er redenen zijn om Nederland een zekere verantwoordelijkheid toe te schrijven om de acties die in het verleden Indonesië schade hebben berokkend te compenseren. Maar wat houdt deze compensatie in?

Pogge stelt dat het minimale wat aan compensatie zou moeten worden gedaan is geld te doneren aan hulporganisaties, om zo de schade die is aangericht te compenseren (Reich, 2014). Nozick heeft een iets uitgebreidere theorie over hoe men zou moeten compenseren. Hij stelt dat men zo moet compenseren dat de situatie meer lijkt op hoe de situatie eruit zou hebben gezien als de onrechtvaardigheid niet had plaatsgevonden.

This principle uses historical information about previous situations and injustices done in them ([...]information about the actual course of events that flowed from these injustices, until present, and it yields a description (or descriptions) of holdings in the society. The principle of rectification presumably will make use of its best estimate of subjunctive information about what would have occurred (or a probability distribution over what might have occurred, using the expected value) if the injustice had not taken place. If the actual description of holdings turns out to be one of the descriptions yielded by the principle, then one of the descriptions yielded must be realized. (Robert Nozick, Anarchy State and Utopia, 1974, p. 152-53, zoals geciteerd bij Waldron, 1992, p. 8)

Volgens Nozick's theorie over compensatie moeten we dus een vergelijking maken tussen de wereld zoals die nu is en hoe de wereld zou zijn als de onrechtvaardigheid niet zou hebben plaatsgevonden en van daaruit proberen af te leiden wat men zou moeten compenseren. Een algemene kritiek op Nozick's compensatie theorie is dat het moeilijk is om de precieze gevolgen van de onrechtvaardigheid die Nederland Indonesië heeft aangedaan vast te stellen, dit komt onder andere door dat het land zelf beslissingen maakt na de aangedane schade, hierdoor valt de schuld moeilijk te bepalen.

Al kunnen we de schuld niet echt vaststellen, we kunnen wel proberen om de schade zoveel mogelijk te compenseren. Hiervoor is het aanbieden van geld een handige manier, het kan allerlei goederen representeren en daarmee voldoen in vele behoeften. Vooral als het geld komt vanuit de overheid geeft dat een extra lading. Het aanbieden van geld heeft echter ook een keerzijde, het kan overkomen alsof men de 'ethische schuld' wil afkopen, in plaats van te tonen dat men het leed dat in het verleden aangedaan is werkelijk erkent en daarmee het nemen van een zekere verantwoordelijkheid (Urban Walker, 2010). Naast het geven van

direct geld, bestaat er voor Nederland de mogelijkheid om geld te subsidiëren om het land dat schade heeft geleden te helpen, zoals het geven van geld aan hulporganisaties.

Hierbij bestaat er echter het gevaar, dat het een eenzijdige interactie wordt, zo benadrukken de filosofen Stephanie Wolfe en Margareth Urban Walker; terwijl interactie essentieel is bij het kunnen verwerken wat vroeger gebeurd is. Als het te eenzijdig wordt, waarbij Nederland vooral zelf gaat bepalen wat de compensatie is zonder Indonesië daarbij te betrekken, kan dit ertoe leiden dat Nederland als paternalistisch ervaren wordt, en niet echt geïnteresseerd in het gedane leed aan Indonesië. Hierdoor is interactie tussen de beide landen een essentieel onderdeel bij het rechtzetten van onrechtvaardigheden die in het verleden gebeurt zijn.

Niet alles valt echter in materieel opzicht te compenseren. De kolonisatie heeft niet alleen effect gehad op het materiële welzijn van de burgers in Indonesië, het heeft ook psychologische schade achtergelaten (Sher, 1981). Zo stelt Stephanie Wolfe in *The Politics of Reparations and Apologies*: “Historical memory continues to be a source of grievances for the victimized group.” (Wolfe, 2014)

Hoe we hierop zouden moeten reageren wordt in de theorieën van Pogge en Nozick niet duidelijk. Urban Walker en Wolfe stellen beiden dat juist de erkenning van de schade, zowel psychologisch als materieel, belangrijk is bij het herstellen van de onrechtvaardigheid die eens gebeurd is. Beiden stellen dat een publieke verontschuldiging vanuit de overheid essentieel is om dit te laten zien en te tonen dat de daden van toen verkeerd waren en niet meer zullen gebeuren. Daarnaast kan spijtbetuiging, het erkennen van de fouten en de schade die Nederland Indonesië heeft aangedaan, een mogelijkheid geven de slachtoffers en de generaties na hun, hun waardigheid terug te geven (Wolfe, 2014). Dit is evenzo en misschien zelfs meer waardevol dan de financiële compensatie.

Anders dan Pogge en Nozick, stellen Urban Walker en Wolfe dat compensatie *niet* het doel zou moeten zijn voor het herstellen van historische onrechtvaardigheden. Het doel is volgens hen dat er een nieuwe relatie gevormd wordt tussen de beide landen, een relatie die gebaseerd is op wederzijds vertrouwen, respect en verantwoordelijkheid.

The new interaction must invite an interaction with those who have suffered injury. The interaction must be one that initiates a new phase of relationship that acknowledges reciprocity. (Urban Walker, 2010, p. 21)

Bij het herstel van het koloniaal verleden is het belangrijk dat de landen met elkaar in gesprek gaan, communiceren over datgene wat in het verleden gebeurt is. Zodat het verleden uit de taboesfeer komt, in de openheid, zodat een dialoog kan ontstaan.

4.4. Concluderend

Al heeft Nederland vanuit ethisch oogpunt een verantwoordelijkheid om te compenseren voor de koloniale exploitatie in het verleden, deze onrechtvaardigheid heeft zo'n grote invloed gehad op de bevolking, dat het nooit helemaal valt te compenseren. Door symbolische compensatie en vooral het erkennen van het materiële en vooral ook psychologische schade die Indonesië is aangedaan, kunnen we proberen de pijn te verzachten, en kan hopelijk zo een betere relatie ontstaan tussen Nederland en Indonesië.

5. Ontwikkelingsbeleid tegen het licht

5.1 Inleiding

Indonesië is sterk afhankelijk van de ontwikkelingssamenwerking met Nederland. In 2009 kwam, volgens cijfers van Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, ruim acht procent van alle internationale hulp aan dit land voor Nederlandse rekening (Kamsma, 2011). Van alle partnerlanden, maakt dit Indonesië het meest afhankelijk. Maar de relatie tussen Nederland en Indonesië is stroef en de samenwerking staat onder druk. Hoogleraar politicologie Meindert Fennema betoogde zelfs dat 'hoe succesvoller de ontwikkelingshulp, hoe groter de armoede' (Fennema, 2012). Heeft Fennema gelijk en is ontwikkelingssamenwerking inderdaad niet efficiënt? Wat kan er in de toekomst aan het ontwikkelingsbeleid veranderd worden om het wel te rechtvaardigen? Om dit te onderzoeken is allereerst in kaart gebracht waar het geld voor ontwikkeling aan wordt besteed. Er wordt ingegaan op de kernpunten van het hedendaagse beleid van de ontwikkelingssamenwerking met Indonesië. Vervolgens wordt geanalyseerd of het beleid efficiënt is en welke effecten dit heeft voor verschillende actoren. Welke actoren profiteren het meest van ontwikkelingssamenwerking? Welke actoren juist niet? Er zijn verschillende actoren die een rol spelen in de ontwikkelingssamenwerking, denk aan politieke leiders, multinationals, maar

ook lokale bevolking. Vervolgens worden er verschillende visies gegeven over de toekomst van ontwikkelingsbeleid tussen Nederland en Indonesië.

5.2 Nut en doel ontwikkelingssamenwerking door de jaren heen

De vraag naar het ‘waarom’ van ontwikkelingssamenwerking komt regelmatig terug in het maatschappelijk debat rond ontwikkelingssamenwerking. Morele motieven – zowel van religieuze aard (naastenliefde) als van seculiere aard (solidariteit) – worden vaak aangevoerd om een substantiële inzet voor ontwikkelingssamenwerking te bepleiten (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, p. 8). Vanaf het begin van de ontwikkelingssamenwerking met Indonesië speelde ook eigenbelang een duidelijke rol (Wijffels, Aerds, 2012).

Op drie oktober 1949 startte de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking. Een bedrag van 1,5 miljoen gulden werd vrijgemaakt in de rijksbegroting en er werd mee gefinancierd in een aantal multilaterale programma’s van de Verenigde Naties (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, p. 7). De primaire doelen waren het bestrijden van armoede en de opbouw van deskundigheid (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, p. 9). In de praktijk lag de focus van de traditionele ontwikkelingssamenwerking op de inzet van de overdracht van kennis en kapitaal (Nagel, 2014, p. 67). Denk hierbij aan de levering van Nederlandse expertise en de verplichte aankoop van Nederlandse producten en diensten. Deze handelswijze past in het moderniseringsdenken. De belangrijkste aanname in deze stroming is dat een ontwikkelingsland moet industrialiseren, alvorens het kan moderniseren.

Het moderniseringsdenken kreeg veel kritiek, met name vanuit ontwikkelingslanden. Als reactie hierop kwam de dependenciatheorie. Volgens dependendisten zijn de verschillen tussen ontwikkelde en ontwikkelingslanden historisch gegroeid, mede door het kolonialisme. De belangrijkste aanname van de dependenciatheorie is dat rijke landen arme landen exploiteren, onder andere door natuurlijke bronnen, kennis en geld terug te laten vloeien vanuit de arme perifere naar de rijkere kernlanden. In dit licht is ontwikkelingssamenwerking dus verre van rechtvaardig, omdat het rijke Westen profiteert van armere ontwikkelingslanden. Dit resulteert slechts in het achterop raken van deze landen. Dit idee, wat nog steeds heerst in ontwikkelingslanden, is een van de redenen dat de ontwikkelingssamenwerking tussen Nederland en Indonesië stroef loopt (Rosser, 2013).

Een verandering van denken kwam in de jaren negentig van de vorige eeuw. Vanuit het vakgebied boden studies van onder anderen de Indiase econoom Amartya Sen en de

Pakistaanse leider van het eerste UNDP Human Development Report Mahbub-ul-Haq conceptuele onderbouwing van de noodzaak en de morele plicht tot bijdragen vanuit publieke middelen aan het versterken van de ontwikkelingskansen van arme en achtergebleven landen (Sen 1999; Mahbub-ul-Haq 1996). Voor het eerst werd er niet gekeken naar het BNP van een land om succesvol ontwikkelingsbeleid te meten. Er werd gekeken naar de vermogens, basisbehoeften, rechten en vrijheden van mensen. De denkbeelden van Sen en Mahbub-ul-Haq kwamen tot uiting in bijvoorbeeld de Millenniumdoelen, die zich minder dan voorheen richten op economische groei, maar veel meer op fundamentele basisbehoeften en rechten van de mens (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, pp. 8-9). Ook het beleid van de Nederlandse regering op het gebied van ontwikkelingssamenwerking is gericht op de principes van Sen en Mahbub-ul-Haq (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, p. 9).

Maar wat is rechtvaardig in de praktijk? De complexiteit van dit begrip legt Amartya Sen in zijn boek ‘het idee van rechtvaardigheid’ met een eenvoudig voorbeeld uit:

Drie kinderen willen allen een fluit. Er is maar 1 fluit. Anne zegt dat zij de enige is die op een fluit kan spelen en daarom recht heeft op de fluit. Bob zegt dat hij zo arm is dat hij zonder fluit geen speelgoed zou hebben. Carla, tenslotte, zegt dat de fluit haar toekomt, omdat zij die zelf heeft gemaakt. Wat is in dit geval rechtvaardigheid? Elk oordeel brengt onrechtvaardigheden met zich mee. (Sen, 2013, pp. 3-4)

Sen beargumenteert dat om rechtvaardigheid voor allen te creëren, je niet de utopische samenleving moet nastreven. Een rechtvaardige wereld, met een rechtvaardige verdeling van kennis en kapitaal, bestaat niet. In plaats daarvan moet de internationale politiek zich richten op het stapsgewijs tegengaan van onrechtvaardigheden (Sen, 2013). Aan bovenstaande omschrijving wordt het Nederlandse ontwikkelingsbeleid met Indonesië getoetst.

5.3 Ontwikkelingssamenwerking Nederland - Indonesië

De Nederlandse overheid onderscheidt drie relaties als het gaat om ontwikkelingsrelaties (Rijksoverheid, 2014):

Hulprelaties: In deze categorie vallen (post-)conflictlanden, fragiele staten en landen die onvoldoende capaciteit hebben om hun armoedeproblemen op te lossen.

Overgangsrelaties: Relaties met midden- en lage inkomenslanden met een forse economische groei. Hulp en handel wordt gecombineerd om comparatief voordeel voor beide landen te

creëren. Indonesië valt in deze categorie, al moet worden opgemerkt dat ze pas recentelijk in deze categorie zijn beland. In het paper *A World to Gain: a new agenda for aid, trade and investments* van de Rijksoverheid is Indonesië aangemerkt als een land dat in transitie is van een land dat hulp behoeft, naar een land dat zich meer gaat richten op economische handel ('from aid to trade') (Rijksoverheid, 2013).

Handelsrelaties: Landen die door handel met Nederland bijdragen aan de groei van onze economie. Voorbeelden zijn Duitsland, Frankrijk en de Verenigde Staten.

De Nederlandse regering heeft in totaal 28 miljoen euro uitgegeven aan ontwikkelingsdoelen in Indonesië in 2013 (Rijksoverheid, 2013). Het beleid rondom de ontwikkelingssamenwerking is vastgelegd in de *Multi Annual Strategic Plan 2014-2017* (hierna: MASP). De MASP is ontwikkeld door de Nederlandse regering in samenwerking met de Indonesische regering en de Nederlandse ambassade in Jakarta. Het uitvoerende aspect van het beleid wordt vooral gedaan door private partijen, kennisinstututen en NGO's (Rijksoverheid, 2013).

De kern van het Nederlandse ontwikkelingssamenwerkingsbeleid met Indonesië is de samenhang tussen het handels- en ontwikkelingsbeleid. Hiermee wordt bedoeld dat er door middel van handel economische groei optreedt in zowel Indonesië als Nederland. Sinds de VVD de regeringspartij in Nederland is, is er een trend zichtbaar dat de ontwikkelingssamenwerking weer wat meer gericht is op economische groei, in plaats van het terugdringen van onrechtvaardigheden (Voorhoeve, 2012). Dat is enerzijds bedreigend: projecten die goed zijn voor Nederlandse bedrijven zijn niet noodzakelijk de meest nuttige bestedingen voor de ontvangers. Aan de andere kant weerspiegelt dit wel beter de vernieuwde verhoudingen tussen Nederland en Indonesië: in tegenstelling tot het verleden heeft Indonesië de benodigde capaciteit in huis en hooguit een zetje in de richting van emancipatie, duurzaamheid en sociaal beleid nodig vanuit Nederland (van Westen, persoonlijke mededeling, 2014).

Naast het economische aspect richt het Nederlandse ontwikkelingsbeleid in Indonesië zich op 4 belangrijke thema's (Rijksoverheid, 2013):

- *Veiligheid en rechtsorde, onder andere door te investeren in basisvoorzieningen, politieke processen en een capabele overheid*
- *Water, onder andere door te investeren in schoon drinkwater, waterveiligheid en waterproductiviteit*
- *Voedselzekerheid, onder andere door te investeren in armoedebestrijding, landbouwbeleid en door de infrastructuur voor distributie van voedsel te verbeteren*
- *Seksuele en reproductieve gezondheid en rechten, onder andere door te investeren in voorlichting, voorbehoedsmiddelen en medicijnen.*

5.4 De rechtvaardiging van het beleid

De resultaten van de ontwikkeling in Indonesië hebben betrekking op de vijf speerpunten van het beleid: economische groei, veiligheid en rechtsorde, water, voedselzekerheid en seksuele en reproductieve gezondheid en rechten. Uiteraard zijn de resultaten die in dit hoofdstuk worden besproken niet slechts het resultaat van de ontwikkelingssamenwerking tussen Nederland en Indonesië. Australië, Japan, China en nog wat andere landen dragen ook sterk bij aan de ontwikkeling van Indonesië, evenals andere factoren als regeringsbeleid, de opkomst van de economie et cetera (Pack, Pack, 1990). De Nederlandse regering levert echter wel een belangrijke bijdrage in de ontwikkeling van Indonesië. Zo ziet de Indonesië Nederland als 'the Gateway to Europe' en hiermee is Nederland een grote afzetmarkt met 2,8 miljard aan geschatte export (Rijksoverheid, 2013). Bovendien is acht procent van de hulp die Indonesië ontvangt afkomstig van Nederland (OESO, 2008). Zoals in het theoretische kader naar voren kwam, is rechtvaardigheid het terugdringen van onrechtvaardigheid. Hieruit leiden wij onze aanname: het Nederlandse ontwikkelingsbeleid is gerechtvaardigd als de resultaten laten zien dat onrechtvaardigheden worden teruggedrongen.

Economie

Op economisch vlak gaat het met Indonesië uitstekend. Jaarlijks groeit het bruto nationaal product (BNP) van Indonesië met ongeveer 6%, al zijn de prognoses van de Wereldbank voor de komende jaren iets minder: die laten een groei zien tussen de 5,3 en 5,6% (World Bank, 2014). Het bruto nationaal inkomen (BNI) groeit ook gestaag: in 2005

was het BNI \$5510, in 2013 is dit \$9270 (World Bank, 2014). Het zijn twee indicatoren die aangeven dat Indonesië een economie in opkomst is.

Een groot probleem van de economische groei in Indonesië is het inkomensongelijkheid. Inkomensongelijkheid wordt gemeten met de Gini-coëfficiënt, een getal waarin de mate van ongelijkheid van ontwikkelingen en verschijnselen wordt uitgedrukt. Hiervoor geldt: hoe hoger het getal, hoe hoger de inkomensongelijkheid. In Indonesië is het Gini-coëfficiënt gestegen, van 0,29 in 2004 naar 0,36 in 2013 (Rijksoverheid, 2013). Dit duidt op een ongelijker verdeling van inkomens. Het is een indicatie dat lang niet iedereen profiteert van toegenomen welvaart (Rijksoverheid, 2013). Dat blijkt ook uit cijfers: naar schatting moeten 100 van de 240 miljoen inwoners nog steeds rond zien te komen van een inkomen van minder dan 2 dollar per dag (Nederlandse ambassade in Jakarta [NAJ], 2014).

Veiligheid en rechtsorde

Deze ongelijkheid gaat ten koste van de veiligheid, een van de speerpunten van het beleid. Ook groeit de intolerantie in Indonesië ten opzichte van (religieuze) minderheden (Pearson, 2014). Op de corruptie index scoort Indonesië nog steeds erg hoog, maar er zit wel significante verbetering in. In 2013 stond Indonesië nog op plaats 114 (van de 175 landen) van het CPI. In 2014 in Indonesië gestegen naar plaats 107 (CPI, 2014). Dit komt onder andere doordat de Nederlandse ambassade training geeft aan politieke kandidaten. Hierbij geldt de regel dat minstens een derde ervan vrouw is (NAJ, 2014). Deze trainingen richten zich onder andere op het terugdringen van corruptie (NAJ, 2014). Ook is er een nieuw rechtssysteem ingevoerd door de Nederlandse ambassade, welke gebaseerd is op het Nederlandse rechtssysteem. Dit heeft ervoor gezorgd dat het rechtssysteem veel consistentier is. Bovendien heeft de opening van een ombudsman in alle 34 provinciën ervoor gezorgd dat meer mensen toegang hebben tot het rechtssysteem. Als mensen aangifte willen doen, dan kunnen ze dit via de ombudsman doen. Deze zal de aanklacht in behandeling nemen. Dit is vooral een verbetering voor de arme bevolking en de bevolking in afgelegen gebieden (NAJ, 2014).

Waterveiligheid

Er zijn goede resultaten gehaald op het gebied van waterveiligheid in Indonesië. Mede door Nederlandse projecten is het aantal mensen dat risico loopt op overstroming gedaald van 3 miljoen (in 2007) naar 1,7 miljoen (in 2013) (NAJ, 2014). Sinds de overstromingen van 2007 in Jakarta heeft Nederland bijgedragen aan *earlywarning systems* en het in kaart brengen

van overstromingsrisico's. Deze richten zich echter vooral op stedelijke gebieden, zoals Jakarta en Semarang, en niet op landelijke gebieden.

De Nederlandse regering investeert ook in programma's om sanitair en riolering te verbeteren. 108 dorpen zijn voorzien van riolering en 424 dorpen doen mee aan het programma. Indonesië loopt wel achter bij andere landen op de regio als het gaat om veilige, verbeterde sanitaire voorzieningen (NAJ, 2014).

Voedselzekerheid

Indonesië is inmiddels een laag midden inkomensland en de voedselproductie groeit gestaag. Toch is voedselzekerheid in het land - vooral voor gezinnen op het platteland – niet vanzelfsprekend (Rijksoverheid, 2013). Bij 87 miljoen mensen bestaat voedselonzekerheid en volgens het WFP (World Food Programme) is bij 37% van de kinderen onder de 5 jaar sprake van 'stunting': ondervoeding met een bijbehorende achterblijvende groei (NAJ, 2014). Voedselzekerheid staat hoog op de agenda van de Indonesische regering en de Nederlandse regering richt zich vooral op duurzame voedselzekerheid. Het gebruik van pesticiden is met ongeveer 10% gedaald. Ook worden burgers op het platteland getraind om zelfvoorzienend te zijn (NAJ, 2014). Dit is echter wel tijdrovend en duur. Tot zover zijn 8000 mensen goed getraind, maar dat is weinig op een bevolking van 245 miljoen.

Seksuele en reproductieve gezondheid en rechten

Er zijn grote verschillen te ontdekken tussen verschillende regio's met betrekking tot seksuele gezondheid. Vaak lopen plattelandsgebieden achter op stedelijke gebieden (Stenlund e.a., 2006). In 2011 beviel in de stedelijke gebieden 84% van de vrouwen onder deskundige begeleiding, terwijl dat slechts voor 54% van vrouwen op het platteland het geval is (Rijksoverheid, 2014).

Nederland is ook betrokken bij enkele organisaties die werkzaam zijn op gebied van vrouwenrechten. Een groeiende vrouwenrechtenbeweging heeft de rechten voor vrouwen ook op de politieke kaart gezet (Cordaid, 2014).

Een ander probleem is dat de belangen van de armste niet of nauwelijks worden vertegenwoordigd in de nationale politiek (Sujatmiko, 2011). Dit kan leiden tot instabiliteit in de samenleving en sociale uitsluiting. In Indonesië dreigt dit bij bijna 70% van de bevolking te gebeuren (Sujatmiko, 2011).

5.5 Efficiëntere ontwikkelingssamenwerking

De resultaten in Indonesië zijn wisselend. Op sommige vlakken laten de resultaten zien dat ontwikkelingssamenwerking werkt. Zo heeft Indonesië in recente jaren een sterke economische groei doorgemaakt en op het gebied van waterveiligheid zijn significante successen geboekt. Er liggen echter ook nog genoeg uitdagingen.

Om de ontwikkelingssamenwerking met Indonesië efficiënter te maken is behoefte aan een herziening ervan. Er bestaan veel visies over hoe ontwikkelingssamenwerking efficiënter kan. Verwer, Schulpen en Ruben onderscheidden een viertal opties voor de herziening van ontwikkelingssamenwerking (2014):

Verdere politieke integratie van ontwikkelingssamenwerking

Door ontwikkelingssamenwerking verder politiek te integreren, richten Nederland en Indonesië zich meer op de handel, dan op ontwikkelingsprojecten. Het morele dilemma van eigenbelang wordt zo beslecht, doordat duurzame en efficiënte handel ruimte biedt voor wederzijds voordeel (Chambers, 2006, pp. 99-100). Wel moet bij deze benadering worden geconstateerd dat het een top-down benadering is. De kans is groot dat de economische voordelen niet doorsijpelen naar de onderste laag van de bevolking en dit kan negatieve consequenties hebben voor het terugdringen van onrechtvaardigheden (Firebaugh, Beck, 1994, p. 631).

Verbreiding van de doelstellingen voor ontwikkelingssamenwerking

Deze benadering houdt in dat de doelstellingen breder worden getrokken en dat er meer aandacht komt voor grote vraagstukken, zoals vrede, veiligheid, milieu en klimaat (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, p. 19). De financiering van post-conflict- en vredesoperaties en de klimaatfinanciering wordt belangrijker dan de directe bestrijding van armoede en de bevordering van economische groei (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, p. 19). Dit vraagt om een andere instrumentele aanpak, omdat grote vraagstukken niet opgelost kunnen worden met slechts twee landen. Hiervoor zijn wereldwijde afspraken en multilaterale initiatieven nodig (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, p. 19). Dit zou betekenen dat de ontwikkelingssamenwerking tussen Nederland en Indonesië tot een minimum wordt beperkt, omdat de aanpak van grote vraagstukken niet door slechts twee landen kan worden uitgevoerd.

Vermaatschappelijking van ontwikkelingssamenwerking

Een van de problemen waardoor ontwikkelingssamenwerking niet altijd efficiënt is voor de lokale bevolking is dat er aan Nederlandse zijde sprake is van een flinke groei in het aantal NGO's. Ook particuliere initiatieven zijn enorm in opkomst. Het probleem is echter dat de nieuwe partijen niet de samenwerking zoeken met de gevestigde ontwikkelingsorganisaties (Kinsbergen, 2014, pp. 290-291).

Transparante, open samenwerkingsrelaties tussen de plaatselijke regering, ambassades, NGO's en bredere lagen van de bevolking in verschillende campagnes blijkt een van de succesfactoren (van Hees, 2014, p. 310). Karel van Kesteren zegt hierover:

Alle hulpverstrekkers, of het nu donorlanden, multilaterale instellingen of particuliere organisaties zijn, doen hun eigen dingen, zonder veel rekening te houden met wat anderen, inclusief het ontvangende land, doen. (van Kesteren, 2014, p. 329)

Volgens Rudolf Scheffer, werkzaam als adviseur Private Sector bij Oxfam Novib, is de huidige manier van ontwikkelingssamenwerking naar binnen gekeerd en nodigt dit niet uit tot 'lokaal eigenaarschap'. Volgens hem houdt ontwikkelingssamenwerking ongelijkheid in stand, omdat 'zij het beeld bevestigt dat het gevende land altijd meer te bieden heeft dan het ontvangende' (Scheffer, 2014, p. 417-418). Een bottom-up benadering zou een antwoord kunnen zijn. Lokale participatie in ontwikkelingsprogramma's zouden resulteren in minder meetbare, langzamere, maar efficiëntere ontwikkeling die tevens meer aansluiten bij de behoeften van de lokale bevolking (van Hees, 2014, p. 306). Nieuwe ontwikkelingsthema's zoals uitsluiting, economische, politieke en genderongelijkheid, maar ook discriminatie zullen zo op natuurlijke wijze meer aandacht krijgen.

Professionalisering van ontwikkelingssamenwerking

In het huidige beleid wordt geld of hulp die de Nederlandse regering aanbiedt vaak besteed aan beleidsprioriteiten van ontvangende landen (van Westen, persoonlijke mededeling, 2014). Dit kan botsen met de doelstellingen die Nederland zichzelf heeft gesteld en kan consequenties voor de efficiëntie van het beleid.

Professionalisering van ontwikkelingssamenwerking houdt in dat er gerichte aandacht komt voor de versterking van de efficiëntie. Er komt extra aandacht voor de

resultaatgerichtheid van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Voorbereiding en uitvoering vragen een verdere professionalisering en er moet ook gekeken worden naar nieuwe instrumenten (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, p. 20). Daarbij valt te denken aan controlecommissies, nieuwe financiële arrangementen en het aangaan van toezeggingen op basis van bereikte resultaten (Birdsall, Savedoff, 2010).

5.6 Concluderend

Het Nederlandse ontwikkelingsbeleid is in de loop van de geschiedenis onderhevig geweest aan veranderingen door veranderende inzichten. Momenteel is het beleid gericht op vijf speerpunten: economische groei, veiligheid en rechtsorde, water, voedselzekerheid en seksuele en reproductieve gezondheid en rechten

De resultaten in Indonesië zijn wisselend en daarmee ook de rechtvaardiging van de ontwikkelingssamenwerking tussen Nederland en Indonesië. Op sommige vlakken laten de resultaten zien dat ontwikkelingssamenwerking werkt en de onrechtvaardigheden worden teruggedrongen. Er liggen echter ook nog genoeg uitdagingen: zo groeit het gat tussen arm en rijk en liggen inwoners van landelijke gebieden achter op inwoners van stedelijke gebieden. Om ontwikkelingssamenwerking rechtvaardiger te maken, moet het efficiënter. Er worden vier richtingen geïdentificeerd waarop het beleid efficiënter kan worden ingericht.

Verdere politieke integratie van ontwikkelingssamenwerking: door ontwikkelingssamenwerking verder politiek te integreren, richten Nederland en Indonesië zich meer op de handel, dan op ontwikkelingsprojecten.

Verbreding van de doelstellingen voor ontwikkelingssamenwerking: deze benadering houdt in dat de doelstellingen breder worden getrokken en dat er meer aandacht komt voor grote vraagstukken, zoals vrede, veiligheid, milieu en klimaat.

Vermaatschappelijking van ontwikkelingssamenwerking: een transparante, open samenwerkingsrelatie tussen niet alleen publieke actoren, maar ook private partijen, maatschappelijke organisaties en particuliere initiatieven.

Professionalisering van ontwikkelingssamenwerking: gerichte aandacht voor het verhogen van de efficiëntie, onder andere door een betere voorbereiding, uitvoering en het gebruiken van nieuwe instrumenten.

6. Identificatie van de inzichten

6.1 Definiëring van de perspectieven

Nu de deelvragen vanuit historisch, filosofisch en geografisch perspectief beantwoord zijn, zullen de inzichten geïntegreerd worden. Er zijn een aantal obstakels te herkennen die de ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Indonesië stroef maken. In het geval van ons onderzoek focussen de disciplines zich allen op een apart onderdeel van de stroeve relatie. Vanuit historisch perspectief worden de spanningen in de ontwikkelingsrelaties gecategoriseerd en worden deze geduid aan de hand van empirische voorbeelden uit de moderne ontwikkelingsbetrekkingen tussen beide landen. Wijsbegeerte richt zich specifiek op de morele verantwoordelijkheid van Nederland ten opzichte van Indonesië met betrekking tot koloniaal verleden, en hoe daarmee de relatie tussen Nederland en Indonesië verbeterd zou kunnen worden. Ontwikkelingsgeografie onderzoekt hoe deze stroeve relatie zich uit in het beleid en geeft mogelijke beleidsadviezen om de ontwikkelingssamenwerking en daarmee de stroeve relatie te herstellen.

Het creëren van common ground is noodzakelijk voor het onderzoek, omdat de geschiedenis van internationale betrekkingen, wijsbegeerte en ontwikkelingsgeografie qua epistemologie van elkaar verschillen. Daarnaast is het creëren van common ground noodzakelijk om tot een *more comprehensive understanding* te komen (Repko, 2008). Om tot common ground te komen bestaan er vier technieken om concepten te verenigen, dit zijn herdefinitie, extensie, transformatie en organisatie (Repko, 2008). Wij richten ons met name op de technieken extensie en organisatie, waar wij proberen inzichten uit verschillende disciplines te clusteren en ordenen tot behandelbare en overzichtelijke probleemsettings.

6.2 Common Ground

De verschillende inzichten die wij hebben gevonden kunnen worden geclusterd aan de hand van drie centrale begrippen: *rechtvaardigheid, moraliteit en paternalisme*.

6.2.2 Rechtvaardigheid

De wijsbegeerte en de ontwikkelingsgeografie maken allebei gebruik van de term rechtvaardigheid. De ontwikkelingsgeografie schetst rechtvaardigheid niet als de utopische samenleving, maar juist als het stapsgewijs terugdringen van onrechtvaardigheden. Rechtvaardigheid is hiermee een proces waarvan de Milleniumdoelen een belangrijke uiting zijn (Sen, 2013). Ook de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking is steeds meer gericht op het terugdringen van onrechtvaardigheden, al blijft ontwikkelingssamenwerking wel een modegevoelig gebied (Van Westen, persoonlijke mededeling, 2014).

Vanuit wijsbegeerte zien we drie vormen van rechtvaardigheid terugkomen: rechtvaardigheid met betrekking tot mondiale verdeling van goederen/macht, rechtvaardigheid met betrekking tot handel en rechtvaardigheid met betrekking tot hoe men zou moeten compenseren voor schade die in het verleden gebeurt is. Wat dus rechtvaardig is, hangt heel erg af van de situatie. Bij de vraag over wat een rechtvaardige verdeling zou zijn van goederen en macht, wordt vooral gekeken naar wat een eerlijke verdeling zou zijn. Een rechtvaardige manier van handelen, is als deze op vrijwillige basis gebeurt. En bij de vraag hoe men op een rechtvaardige manier zou moeten omgaan met een onrechtvaardigheid die in het verleden gebeurt is wordt onder andere gekeken naar hoe men op een eerlijke manier schade in het verleden kan compenseren.

Vanuit een historisch oogpunt kan moeilijk over het begrip rechtvaardigheid gesproken worden, waar een historicus ten alle tijden zo objectief mogelijk dient te handelen. Wel is gesproken over het veranderende draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking. Mening en politieke voorkeuren kunnen worden gespeeld en kunnen zelfs worden afgelezen van verkiezingsuitslagen en kabinetsformaties. Hoewel draagvlak op zich zelf rust op vele aspecten zou men dit kunnen terugvoeren op een continuüm tussen goedkeuring en afkeuring van het beleid, men kan zijn steun geven, zijn afkeur uitspreken of één van de mogelijkheden hier tussenin. Hoewel vanuit het historische oogpunt absoluut geen oordeel kan worden geformuleerd over de rechtvaardigheid van het huidige ontwikkelingsbeleid kan het wel scherp de maatschappelijke en politieke tendens ten opzichte van de rechtvaardigheid van veranderd beleid weergeven aan de hand van een veranderend draagvlak.

6.2.3 Moraliteit

Moraliteit komt in alle drie de wetenschappen voor en heeft in alle gevallen vrijwel dezelfde betekenis. Wel wordt het begrip moraliteit gebruikt voor verschillende doeleinden en hechten de verschillende disciplines ook verschillende belangen aan bepaalde aspecten van het begrip. Vanuit historisch perspectief staan twee dingen centraal: het uitgangspunt van ontwikkelingssamenwerking en de politieke lading die een het begrip moraliteit met zich meebrengt.

Als historicus wordt altijd eerst naar het verleden gekeken. Interessant voor deze casus is vooral het uitgangspunt van het idee van ontwikkelingssamenwerking zelf, oftewel het eerste Verenigde Naties verdrag waarin wordt gesproken over ontwikkelingshulp. De strekking van deze resolutie, de ontwikkeling van onderontwikkelde landen is een internationale verantwoordelijkheid, maakt van het idee achter ontwikkelingshulp dan ook direct een moreel statement. Veel discussies rondom de ontwikkelingssamenwerking tussen Nederland en Indonesië slaan terug op dit morele uitgangspunt en kunnen worden samengevat in de vraag in hoeverre het huidige beleid moreel te verantwoorden valt met het uitgangspunt van ontwikkelingssamenwerking. Belangrijke vraagstukken die hieronder vallen zijn onder andere de vraag of Nederland, gezien het koloniale verleden, verplicht zou zijn om Indonesië te ondersteunen en de vraag of het legitiem is om als Nederland zelf (financieel) voordeel te hebben van de ontwikkelingssamenwerking met Indonesië.

Deze vraagstukken hebben een direct gevolg voor het ontwikkelingsbeleid. Hoewel morele dilemma's nooit feitelijk beleidsopties kunnen beperken, worden morele argumenten wel gebruikt om in onderhandelingen het beleid te sturen. Morele argumenten zorgen altijd voor een versterking van de boodschap, en worden op veel verschillende aspecten van ontwikkelingssamenwerking toegepast.

Vanuit filosofisch oogpunt ligt moraliteit direct in het verlengde van rechtvaardigheid. Men handelt moreel als men handelt op basis van de principes van rechtvaardigheid. Welk principe men zou moeten toepassen hangt volledig af van de situatie. Vanuit de discipline wijsbegeerte hebben we gesteld dat Nederland een zekere morele verantwoordelijkheid heeft om de schade die zij in het verleden Indonesië hebben aangedaan te compenseren. Dit is gedaan om zo te kunnen onderzoeken in hoeverre het Nederlandse ontwikkelingsbeleid ten opzichte van Indonesië moreel te verantwoorden valt en of dit wellicht één van de oorzaken

van onderlinge spanningsrelatie zou kunnen zijn. Vanuit ethisch oogpunt was dit inderdaad het geval, waarna op zoek is gegaan naar oplossingen in de vorm van compensatie van de morele schuld.

Ook in de ontwikkelingsgeografie vinden we ook morele dilemma's, met name het begrip 'eigenbelang' neemt een belangrijke positie in. De veranderende positie van Indonesië als opkomende wereldeconomie maakt de casus erg interessant vanuit geografisch perspectief omdat dit de vraag met zich mee brengt of ontwikkelingssamenwerking een goede manier is om handelscontacten te onderhouden en of dit moreel te rechtvaardigen valt.

In de ontwikkelingsgeografie onderscheidt men twee soorten moraliteit. Naast moraliteit vanuit religieuze aard, in de vorm van naastenliefde kent men ook moraliteit vanuit seculiere aard, wat men zou kunnen omschrijven als solidariteit. De ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Indonesië is vooral van seculiere aard en kan dus als een solidaire daad worden beschouwd (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014). Vanuit de ontwikkelingsgeografie is vooral de tegenstrijdigheid tussen solidariteit en eigenbelang een bron van onderlinge spanning tussen Nederland en Indonesië. Beide uitersten morele motieven vormen de basis voor discussie.

6.2.4 Paternalisme

Vanuit historisch oogpunt is het begrip paternalisme wellicht het meest belangrijke begrip in de ontwikkelingsrelatie tussen de Nederland en Indonesië, waar dit begrip natuurlijk het meest te maken heeft met hetgeen dat de relatie historisch interessant maakt: het koloniale verleden. Hoewel wij ons in dit onderzoek niet toeleggen op de koloniale tijd, aangezien het de ontwikkelingsrelatie met Indonesië en niet Nederlands-Indië betreft, is wel vanuit historisch en politicologisch oogpunt onderzocht hoe gevoelens die voortkomen uit deze koloniale periode de politieke en diplomatieke betrekkingen, in het bijzonder de ontwikkelingsbetrekkingen, heeft beïnvloed. Paternalisme lijkt hier een grote rol in te spelen.

In de geschiedenis en de politicologie wordt paternalisme vooral gezien als politiek en diplomatiek wapen. Waar algemeen aanvaard is dat een paternalistisch diplomatiek relatie niet wenselijk is, zorgt dit voor inperking van de beleidsopties. Daarnaast is paternalisme ook nog eens interpreteerbaar begrip, waardoor een land A kan beweren zich paternalistisch behandeld te voelen terwijl land B hier, ondanks het feit dat zij dit niet zo bedoelen, weinig tegenin kan brengen aangezien paternalisme een gevoel is. Hierdoor kan een land als

Indonesië in diplomatieke onderhandelingen met Nederland paternalisme als sterk dreigement gebruik om de Nederlandse beleidsopties te beperken.

Paternalisme uit zich in de ontwikkelingsgeografie in het gevoerde beleid. Vanaf het begin van de ontwikkelingssamenwerking in 1949 tot begin jaren '90 is er beleid gevoerd die met name was gebaseerd op het idee dat ontwikkelingslanden moesten moderniseren om te ontwikkelen. Beleid was gericht op economische groei en het beleid was succesvol als het BNP van ontwikkelingslanden steeg. Wetenschappers uit ontwikkelingslanden bekritiseerden dit en stelden dat dit beleid het gat tussen de ontwikkelings- en ontwikkelde landen alleen maar groter maakte. Immers, zo stelden zij, de arme periferie wordt uitgebuit en de rijke kern profiteert. Indonesië, dat in het verleden forse kritiek heeft geuit op de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking kan in diplomatieke onderhandelingen met Nederland dit argument gebruiken om beleidsopties te beperken.

7. Integratie en advies

7.1 Integratie

Hoewel het, zeker in diplomatieke wereld, al een enorme voorsprong is wanneer men weet waar de gevaren liggen, zijn de uitkomsten van ons onderzoek pas echt bruikbaar op het moment dat deze worden verwerkt tot oplossingen die kunnen bijdragen aan een stabiele en vruchtbare ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Indonesië. Hoewel eerder in ons onderzoek al enkele disciplinaire oplossingen zijn aangedragen zijn dit geen directe oplossingen die het alomvattende probleem kunnen verhelpen. Deze disciplinaire oplossingen zijn samen met de verkregen inzichten over de onderlinge spanningen tussen Indonesië en Nederland verwerkt tot enkele adviezen voor de vorming van een succesvol Nederlands ontwikkelingsbeleid in Indonesië waarbij de onderlinge spanningen zoveel mogelijk kunnen worden weggenomen.

Tijdens het opstellen van deze adviezen hebben wij rekening gehouden met enkele beleidsdilemma's die zijn voortgekomen uit de verkregen inzichten.

Het eerste dilemma is dat tussen solidariteit aan de ene kant en eigenbelang aan de andere kant. Ontwikkelingssamenwerking is van oorsprong een project van solidariteit. Het vindt dan ook plaats vanuit het idee dat iedereen op de wereld dezelfde kansen verdient en er

niemand in armoede zou hoeven te leven. Echter is niet iedereen het hiermee eens. Zo bestaat ook de mening dat deze ontwikkelingsgelden allereerst zouden moeten worden besteed in eigen land om daar de levensstandaard te verbeteren. Met name in tijden van crisis, zoals in de jaren tachtig en in het heden vindt deze visie veel weerklank. Om toch voldoende draagvlak te behouden, ook onder deze groep mensen, is er mede daarom voor gekozen ontwikkelingssamenwerking steeds meer te verweven met de Nederlandse buitenlandse handel. Naast het feit dat op deze manier de ontwikkelingseconomieën werden gestimuleerd, bracht dit ook voordelen met zich mee voor de eigen economie, wat het draagvlak onder de eerder genoemde critici vergrootte. Echter bracht het nieuwe beleid ook de nodige kritiek met zich mee, zo ontstond de mening dat de combinatie handel en hulp de solidaire gedachte achter ontwikkelingshulp zou verloochenen en ontwikkelingssamenwerking gevoelig zou maken voor belangenverstrengeling. Er zal dus een balans moeten worden gevonden tussen solidariteit en eigenbelang om een optimaal draagvlak te kunnen vormen voor het ontwikkelingsbeleid. Een beleid dat te veel naar één van beide kanten toetrekt zal altijd een groot deel van het draagvlak verliezen.

Een ander dilemma wat zorgt voor spanning in de vorming van ontwikkelingsbeleid is het dilemma tussen verantwoordelijkheid enerzijds en paternalisme anderzijds. Veel spanningen die spelen in de huidige ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Indonesië hebben wortels in het onderlinge koloniale verleden. Zowel vanuit Indonesië als vanuit Nederland zijn er mensen die de koloniale overheersing van Indonesië door Nederland zien als de directe oorzaak van de Indonesische ontwikkelingsachterstand. Vanuit het besef dat Nederland verantwoordelijk zou kunnen worden gehouden voor de huidige situatie in Indonesië is bij verschillende partijen, met name Indonesische, het idee ontstaan dat Nederland een bepaalde plicht heeft deze achterstand te compenseren. In de ogen van hen is het ondersteunen van de Indonesische ontwikkeling door de Nederlandse overheid dan ook een morele plicht. Echter is op dit beleid veel kritiek. Zo zou het onvoorwaardelijk financieel steunen van ontwikkelingslanden hen alleen nog maar afhankelijker maken (Boekesteijn, 2010). en zou het ontbreken van Good Governance programma's het beleid op de lange termijn inefficiënt en onhoudbaar maken (Wereldbank, 1998). Daarnaast is er, zeker de laatste decennia veel kritiek op het onvoorwaardelijk verlenen van ontwikkelingshulp, aangezien deze ontwikkelingslanden vaak op grote schaal mensenrechten schenden en andere westerse waarde ondermijnen. Sinds 1998 kent de Nederlandse overheid daarom geen onvoorwaardelijke steun meer toe en heeft het criteria opgesteld waarin elke land moet voldoen wil het in aanmerking komen voor Nederlandse ontwikkelingssamenwerking.

Echter wordt, met name in Indonesië, deze ontwikkeling niet met vreugde ontvangen. Het stellen van Good Governance voorwaarden, zoals het naleven van mensenrechten, eerlijke en goede werkomstandigheden en goed en transparant bestuur, wordt door sommige Indonesiërs gezien als onnodige bemoeienis van een westers land dat niets over hen te zeggen heeft. Mede door het koloniale verleden ligt westerse kritiek op de Indonesische maatschappij, zeker vanuit Nederland, erg gevoelig. Hoewel de Nederlandse overheid het, zeker tegen de eigen bevolking, niet kan verkopen dat zij een land steunt dat mensenrechten schendt, moet zij ook oppassen dat zij zich niet laat verleiden tot een paternalistische inmenging. Er zal een beleid moeten worden ontwikkeld waarin zowel Nederlandse waarden, zoals mensenrechten, worden gewaarborgd, maar waarin Indonesische bestuurders en politici zich niet gekleineerd voelen. Door de verschillende percepties van beide nationaliteiten en de enorme economische en maatschappelijke verschillen die nog steeds tussen beide landen leven zal dit een grote maar tegelijkertijd ook precieze uitdaging worden.

Met beide dilemma's in ons achterhoofd hebben wij enkele adviezen opgesteld die zouden kunnen leiden tot een afname van de onderlinge spanning tussen Indonesië en Nederland bij de vorming van Nederlands ontwikkelingsbeleid in Indonesië.

7.2 Beleidsadvies

Allereerst is het belangrijk dat de huidige weg die is ingeslagen, de coördinatie van ontwikkelingssamenwerking en buitenlandse handel samen brengen onder één minister, behouden wordt. Buitenlandse handel is een essentieel onderdeel geworden van de ontwikkeling van landen als Indonesië en het is dan ook een goede ontwikkeling dat de coördinatie hiervan wordt afgestemd met dat van ontwikkelingssamenwerking. Wel moet de overheid zich gaan beperken tot een coördinerende en adviserende rol. *Good Governance* programma's, handelsovereenkomsten en ontwikkelingstaken zullen zo veel mogelijk moeten worden uitbesteed aan Nederlandse, maar ook Indonesische NGO's en bedrijven. Door slechts op de achtergrond een coördinerende rol te spelen zal het gevaar van paternalisme enigszins worden beperkt, aangezien de Nederlandse overheid geen directe rol meer speelt. Het aanpakken van mensenrechten en andere misstanden door NGO's zal minder worden geassocieerd met het koloniale verleden dan wanneer de Nederlandse overheid dit doet. Doordat de overheid ook een groot deel van zijn handelsrelaties uitbesteed aan zowel Nederlandse als Indonesische bedrijven is er ruimte voor concurrentie ten aanzien van de aanbesteding, wat de efficiëntie en de verduurzaming van de projecten ten goede zal komen. Er wordt namelijk vanuit gegaan dat duurzame en efficiënte ontwikkelingssamenwerking

ruimte biedt voor wederzijds voordeel en dus geen *zero-sum game* is (Chambers, 2006). Toch moet er worden uitgekeken voor morele, met name Indonesische, bezwaren in deze handelsconstructie. De Indonesische maatschappelijke ontwikkeling moet altijd ruimschoots opwegen tegen Nederlandse handelsvoordelen. Echter zal de Nederlandse overheid door het creëren van concurrentie ten opzichte van de aanbesteding van Indonesische projecten een sturende rol kunnen spelen door het opstellen van maatschappelijke voorwaarden.

Daarnaast zal er de komende tijd aandacht moeten worden besteed aan de verbreding van de doelstellingen voor ontwikkelingssamenwerking. Thema's als klimaat, milieu, veiligheid en vredesoperaties worden in steeds grotere mate onderdeel van de internationale politiek en nemen steeds meer de plek over van armoedebestrijding en de bevordering van economische groei (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014). Naast het feit dat ontwikkelingssamenwerking op deze manier beter aansluit op actuele vraagstukken en daardoor de betrokkenheid en het potentiële draagvlak vergroot, voegt deze verbreding ook onderwerpen toe die diplomatiek minder gevoelig zijn en de dialoog potentieel open zouden kunnen houden. Een goed voorbeeld daarvan is het nu al succesvolle watermanagement project waarbij Nederland en Indonesië goed samenwerken.

Belangrijk is ook dat er de komende periode in wordt gezet op de vermaatschappelijking van ontwikkelingssamenwerking. De normale burger moet meer inzicht krijgen in wat ontwikkelingssamenwerking is, wat het doet en welke mogelijkheden het met zich meebrengt. Dit zal de betrokkenheid van zowel de Nederlandse als Indonesische bevolking vergroten en het imago van ontwikkelingssamenwerking verbeteren. Daarnaast kan op deze manier ook kleinere private ondernemingen en organisaties worden gestimuleerd om zich te bewegen in het veld van ontwikkelingssamenwerking om op deze manier nieuwe handelsmogelijkheden te ontdekken en tegelijkertijd maatschappelijke doelen te dienen. In de coördinatie van aanbestedingen voor ontwikkelingsprojecten in Indonesië zal zoveel mogelijk de bottom-up benadering moeten worden gestimuleerd. Kleine Nederlandse, maar zeker ook lokale partijen kunnen verse nieuwe benaderingen en mogelijkheden met zich mee brengen die vaak veel beter aansluiten op de behoeftes van de lokale bevolking. Nieuwe ontwikkelingsthema's zoals uitsluiting, economische, politieke en genderongelijkheid, maar ook discriminatie zullen zo op natuurlijke wijze meer aandacht krijgen wanneer het onderwerp leeft onder de bevolking (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, p. 19-20). Doordat het beleid op deze manier dynamischer is en sneller tegemoet kan komen aan de behoefte vanuit de bevolking, komt het beleid ook steeds dichterbij de perceptie van rechtvaardigheid door de bevolking. Doordat private ondernemingen en organisaties zelf de

input leveren, zal er sneller een groter draagvlak ontstaan voor het te voeren beleid. Hiermee slinkt de kans dat dit beleid onrechtvaardig wordt gevonden. Private en particuliere initiatieven spelen daarom ook een essentiële rol in het toekomstige ontwikkelingsbeleid. Dit in tegenstelling tot bekende organisaties, die een gebrek aan zelfreinigend vermogen bezitten (Koch, 2014, p. 296). Een open samenwerkingsrelaties met brede lagen van de bevolking is een van de succesfactoren in ontwikkelingssamenwerking (van Hees, 2014, p. 310).

Ten slotte moet het beleidsterrein Ontwikkelingssamenwerking en Buitenlandse Handel professionaliseren. Het beleidsterrein omvat niet alleen een coördinerende tak, in de vorm van het ministerie, het zou ook een controlerende tak moeten hebben. In elke partnerrelatie die Nederland aangaat op het gebied van ontwikkelingssamenwerking zou een vaste controlecommissie moeten worden ingesteld die elk jaar, voorafgaand aan de beleidsnota van het ministerie van Ontwikkelingssamenwerking en Buitenlandse Handel, het beleid toetst aan de behoeften en de resultaten toetst aan de gestelde doelen. Deze commissie zou moeten bestaan uit vertegenwoordigers van zowel Indonesische als Nederlandse niet politieke deskundigen, NGO's en het bedrijfsleven. Naast dat dit rapport een open en transparante dialoog faciliteert, zorgt het er ook voor dat de Nederlandse overheid maatschappelijke tendensen tijdig kan implementeren in het beleid. Op deze manier stelt de Nederlandse overheid zich ook open voor nieuwe methoden en instrumenten (Verwer, Schulpen, Ruben, 2014, p. 20). Daarnaast is controle en toezicht een sterk middel om de efficiëntie van het beleid te verhogen en een beter resultaatbereik te verkrijgen.

In het geval van de relatie tussen Nederland en Indonesië kan deze controlecommissie tegelijkertijd een belangrijke tweede taak op zich nemen, het formeel open houden van de dialoog. Doordat vanuit verschillende organisaties, instanties en bevolkingslagen elk jaar formeel een dialoog plaatsvindt over efficiëntie, beleid en de gevoeligheden die dit met zich mee brengt, kan deze commissie als aanjager fungeren van het maatschappelijke debat. Hierdoor wordt actief gewerkt aan het doorbreken van het taboe van het Nederlandse koloniale verleden in Indonesië. Een open dialoog is ten alle tijden de basis voor meer onderling begrip, respect en vertrouwen van waaruit aan een stabiele toekomst kan worden gebouwd.

8. Conclusie

Hoewel wij natuurlijk geen garantie kunnen geven op succes zijn wij er van overtuigd dat het implementeren van voorgaande adviezen in het Nederlandse ontwikkelingsbeleid in Indonesië duidelijke stappen zet in de richting van een soepel ontwikkelingsbeleid. Hoewel er al vele studies zijn gedaan naar zowel de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking als Nederlands-Indonesische betrekkingen denken wij door middel van ons interdisciplinaire onderzoek daadwerkelijk nieuwe inzichten te hebben geleverd en hiermee mee hebben gebouwd aan de toekomst van de Nederlands-Indonesische ontwikkelingssamenwerking.

We hebben aangetoond dat in een onderzoeksgebied als deze het onmogelijk is om daadwerkelijk een stabiel toekomstig beleid te formeren zonder inzichten te vergaren en te combineren vanuit verschillende disciplinaire perspectieven. Niet alleen beïnvloeden deze inzichten elkaar, ook vullen zij elkaar aan en helpen zij elkaar beter te begrijpen. De leer der internationale betrekkingen, wijsbegeerte en ontwikkelingsgeografie hebben elkaar in deze zin dan ook goed ondersteund. Naast het feit dat elke discipline zijn bouwstenen leverde, verzorgde de inzichten ook voor een verruiming van de algemene context waardoor theorieën konden worden verklaard, argumenten kracht konden worden bijgezet door nieuwe voorbeelden en tussen de disciplines ruimte ontstond voor nieuwe inzichten. Wij zijn er zeker van dat door middel van het combineren van deze wetenschappelijke perspectieven de onderzoekscapaciteit van alle afzonderlijk disciplines volledig is benut en dat er op deze manier meer uit is voortgekomen dan wanneer deze afzonderlijk van elkaar waren bestudeerd.

Toch moeten er ook enkele kanttekeningen worden geplaatst bij het onderzoek. Hoewel tekortkomingen of conflicten vaak konden worden opgelost door inzichten uit te wisselen of te combineren moeten enkele conflicten wel worden benoemd. Allereerst is het belangrijk om stil te staan bij enkele methodologische verschillen tussen de deelnemende disciplines. Hetgeen waar het langst mee geworsteld is, is het feit dat vanuit historisch oogpunt men erg voorzichtig is met het maken van vergelijkingen tussen verschillende perioden. Historici hechten veel waarden aan de context van een situatie en daardoor zeggen gebeurtenissen uit het verleden absoluut niets over de toekomst tenzij de omstandigheden identiek zijn. Hierdoor werd het lastig om als historicus beleidsadviezen te moeten opstellen. Echter zou een onderzoek zonder daadwerkelijke oplossingen vanuit filosofisch en ontwikkelingsgeografisch oogpunt niet gelden als volwaardig onderzoek. We hebben deze methodologische verschillen uiteindelijk kunnen beslechten door de historische relatie tussen

beide landen als bron te nemen van huidige emoties en de aanwezigheid van deze emoties mee te nemen naar de beleidsadviezen. Op deze manier wordt een historische vergelijking uitgesloten terwijl de historische inzichten niet teniet worden gedaan.

Daarnaast zijn we ons er ook ten zeerste van bewust dat onze adviezen, ondanks een disciplinaire aanpak, nog steeds erg gelimiteerd zijn. Het daadwerkelijke traject van idee tot aan succesvol beleid omvat meer stappen waarbij vele malen meer disciplinaire inzichten komen kijken. Wij stellen daarom ook resoluut dat onze beleidsadviezen geen garantie zijn op een succesvol beleid. Wel zeggen wij dat onze inzichten, die hebben geresulteerd in beleidsadviezen, een goede stap zijn op weg naar een succesvol Nederlands ontwikkelingsbeleid in Indonesië waarin de onderlinge spanningen zoveel mogelijk worden beperkt. Voor eventueel vervolgonderzoek zouden wij aanraden om ook gebruik te kunnen maken van inzichten vanuit de economie, sociologie en psychologie. Wellicht zou een antropoloog ook nog inzicht kunnen verschaffen in de onderlinge verschillen tussen Nederlandse en Indonesische beleidsmakers.

Doordat we voor ons onderzoek uitsluitend gebruik hebben gemaakt van literatuuronderzoek hebben wij ook geprobeerd bestaande percepties en tendensen omtrent het onderwerp zoveel mogelijk mee te nemen. Doordat het onderwerp zowel maatschappelijk, politiek als emotioneel beladen zijn de meningen omtrent het onderwerp sterk uiteenlopend. Door ons te focussen op secundair bronmateriaal hebben geprobeerd zo veel mogelijk van deze visies in ons onderzoek op te nemen en op deze manier het onderzoek zo objectief mogelijk te houden.

Tegelijkertijd heeft het feit dat wij slechts gebruik hebben gemaakt van literatuuronderzoek ook een zwak punt. Hierdoor hebben wij de meeste actuele tendensen niet kunnen integreren en is er wellicht te theoretisch naar het onderwerp gekeken. Wellicht had een iets meer praktijkgerichte aanpak een toevoeging geweest. Hierbij zou kunnen worden gedacht aan het bestuderen en analyseren van het proces waarin ontwikkelingsbeleid tot stand komt. Dit zou onze adviezen actueler en passender maken en zou de kans op het daadwerkelijk gebruik van onze adviezen vergroten. Echter is voor deze aanpak de omvang en het tijdsbestek van ons onderzoek te beperkt.

Al met al kan geconcludeerd worden dat de multidisciplinaire aanpak bij dit onderwerp een geschikte keuze was. Er is daadwerkelijk ruimte gecreëerd om het Nederlands ontwikkelingsbeleid in Indonesië in de toekomst efficiënter en ontspannender te laten verlopen. We zijn tevreden dat wij met wetenschappelijke inzichten een maatschappelijk doel hebben kunnen dienen. Wij hopen de wetenschappelijke en maatschappelijke wereld door

middel van ons onderzoek weer een klein beetje dichter bij elkaar te hebben gebracht. Op deze manier snapt een deel van de wereld meer van de wetenschap, en een deel van de wetenschap meer van de wereld.

9. Dankwoord

Ten slotte willen wij nog van de gelegenheid gebruik maken verschillende personen te bedanken die ons onderzoek mogelijk hebben gemaakt. Allereerst willen wij ook onze vakreferenten Guus van Westen, Jan Vorstenbosch en Christ Klep hartelijk bedanken voor het delen van hun kennis, inzichten en ervaring. De kritiek, aanwijzingen en verhelderende gesprekken van hen hebben ons enorm geholpen om te komen waar wij nu zijn. Het heeft ons onderzoek een absolute meerwaarde gegeven.

Daarnaast willen wij ook Ria van der Lecq, wie ons als team intensief maar ook op maat heeft begeleid tijdens ons onderzoekproces, ontzettend bedanken. Ria heeft ons niet alleen geholpen de kunst van het interdisciplinair onderzoekdoen te leren beheersen, ook heeft ze ons nieuwe inzichten verschaft op het moment dat wij deze nodig hadden en geholpen onze eigen inzichten op de juiste manier vorm te geven. Ook willen wij Ria bedanken voor haar jaren als opleidingscoördinator van Liberal Arts and Sciences. Zonder haar inzet zou de opleiding nu niet zijn wat het in de afgelopen tien jaar is geworden.

10. Literatuurlijst

- Birdsall, N. & Savedoff, W. (2010). *Cash on delivery: a new approach to foreign aid*. Washington D.C.: Center for Global Development.
- Boekesteijn, A.J. (2010). *De prijs van een slecht geweten: waarom hulp in haar huidige vorm niet werkt*. Soesterberg: Aspekt.
- Chambers, R. (2006). Transforming power: from zero-sum to win-win. *IDS Bulletin* 37 (6): 99-110.
- Cohen, A. I. (2009). *Compensation for Historic Injustices: Completing the Boxill and Sher*. *Argument Philosophy & Public Affairs*, Vol. 37, No. 1, pp. 81-102.
- Cordaid (2014). Indonesië [5 alinea's]. Cordaid Landenprofiel [Online document]. Beschikbaar: <https://www.cordaid.org/nl/landen/indonesia/>
- Deventer, C. Th. van, (1899). Een Eereschuld. *De Gids*, jaarang 63, 205
- Dierikx, M, (2002). *Ontwikkelingssamenwerking, spagaat tussen moraliteit en handel*. Geraadpleegd op 2 februari 2015, van <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/5897/ontwikkelingssamenwerking-spagaat-tussen-moraliteit-en-handel.html>
- Hees, T. (2014). Veertig jaar ervaring met samenwerking van ngo's. Leren van mislukkingen en successen. In: Verwer, S., Schulpen, L, Ruben, R. (Red.) (2014). *Hoe nu verder? 65 jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking* (pp. 301-311). Arnhem: LM Publisher.
- Februari, M, (2006). *Balkenende sprak over het homohuwelijk en er ging ene haan kraaien*. Geraadpleegd op 2 februari 2015, van <http://www.volkskrant.nl/dossier-archief/balkenende-sprak-over-het-homohuwelijk-en-er-ging-een-haan-kraaien~a788612/>
- Fennema, M. (2012, 26 oktober) Meindert Fennema: 'Hoe succesvoller ontwikkelingshulp, hoe groter de armoede'. de Volkskrant. p. 63.
- Firebaugh, G. & Beck, F. (1994). Does economic growth benefit the masses? Growth, dependence, and welfare in the third world. *American Sociological Review* 59 (5): 631-653.

- Groot, H. de, (2014). *Hulp of Handel? Handel is hulp*. Geraadpleegd op 2 februari 2015, van <http://www.volkskrant.nl/opinie/we-kunnen-verandering-in-gang-zetten-als-we-de-markt-niet-als-vijand-zien~a3816555/>
- Jong, J.J.P de. (1999). Onder Ethisch insigne. De origine van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking. In J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent (Red.), *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking* (pp. 61-81). Den Haag: SDU Uitgevers.
- Kamsma, J. (2011, 27 november). Indonesië meest afhankelijk van Nederlandse hulp. Nu.nl. Verkegen op 19 december 2014 via: <http://www.nu.nl/buitenland/2678880/indonesie-meest-afhankelijk-van-nederlandse-hulp.html>
- Kesteren, K. (2014). ‘Global governance’, een dwingende noodzaak. In: Verwer, S., Schulpen, L, Ruben, R. (Red.), *Hoe nu verder? 65 jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking* (pp. 329-335). Arnhem: LM Publisher.
- Kinsbergen, S. (2014). Over het PI en waarom we ‘er (n)iets mee moeten’. In: Verwer, S., Schulpen, L, Ruben, R. (Red.), *Hoe nu verder? 65 jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking* (pp. 287-292). Arnhem: LM Publisher.
- Kuitenbrouwer, M, (2000). Een eeuwig durende ereschuld?, *De internationale spectator, jaargang 200 (nr. 7/8), 377-382*.
- Kuitenbrouwer, M, (1996). The Never-Ending Debt of Honour: The Dutch in the Post-Colonial World. *Itinerario, jaargang 20 (nr. 2), 20-42*.
- Miller, D. (2008). *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. Routledge.
- Mahbub-ul-Haq (1996). *Reflections on Human Development*. Oxford: Oxford University Press.
- Nagel, F. (2014). Alles draait om efficiënte allocatie van kennis en kapitaal. In: Verwer, S., Schulpen, L, Ruben, R. (Red.), *Hoe nu verder? 65 jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking* (pp. 67-73). Arnhem: LM Publisher.
- Nationaal archief, (2014). *Rapport politiek en openbaar bestuur. maatschappijbrede trendanalyse 1976-2005*. Den Haag: Rijksoverheid.
- Nederlandse Ambassade in Jakarta (2014). Informatie uit het *Meerjarig Strategisch Plan 2014-2017 Indonesië*. Verkregen op 20 december 2014 via:

<http://indonesie.nlambassade.org/organization/afdelingen/ontwikkelingssamenwerking%5B2%5D>

- Niehof, A. (2008). Ontwikkelingssamenwerking Nederland-Indonesië: de breuk 1991-1992. *De internationale spectator, jaargang 2008 (nr. 9)*, 481-486.
- Pack, H. Pack, J.R. (1990). Is foreign aid fungible? The case of Indonesia. *The Economic Journal* 100 (399). pp. 188 – 194.
- Pearson, E. (2014, 5 februari). Indonesia's growing religious intolerance has to be addressed. The Guardian [Online versie]. Beschikbaar: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/feb/06/indonesias-growing-religious-intolerance-has-to-be-addressed>
- Ploumen, L. (2013). *Wat de Wereld verdient. Een nieuwe agenda voor hulp, handel en investeringen*. Den Haag: Rijksoverheid.
- Pogge, T. (1989). *Realizing Rawls*. Ithaca: Cornell University Press.
- Reich, R. (2014). *Are We Violating the Human Rights of the World's Poor? Responses to Four Critics; Appendix A: Comments by Rob Reich*. Yale Human Rights and Development Journal, Volume 17, Issue 1.
- Rijksoverheid (z.d.). *Betrekkingen Nederland-Indonesië*. Geraadpleegd op 2 februari 2015, van <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/betrekkingen-met-nederland/indonesie>
- Rijksoverheid (2013) Multi-annual Strategic Plan 2014-2017 Indonesia: update development cooperation of the multi-annual policy framework. Embassy of the Kingdom of the Netherlands in Jakarta.
- Rosser, A. (2013). Towards a political economy in human rights violations in post-new order Indonesia. *Journal of Contemporary Asia* 43 (2). pp. 243-256.
- The RSA (2012). Ending Poverty - Thomas Pogge. Verkregen op 31 december, 2014, via <https://www.youtube.com/watch?v=S2w6BqUBghg>.
- Scheffer, R. (2014). Waar blijft de stem van het Zuiden. In: Verwer, S., Schulpen, L., Ruben, R. (Red.), *Hoe nu verder? 65 jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking* (pp. 417-421). Arnhem: LM Publisher.
- Sher, G. (1981). *Ancient Wrongs and Modern Rights*. Philosophy & Public Affairs, Vol 10, No.1, pp. 3-17.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press
- Sen, A. (2013). *Het idee van rechtvaardigheid*. Rotterdam: Lemniscaat.

- Simmons, A. J. (1995). *HISTORICAL RIGHTS AND FAIR SHARES*. Law and Philosophy 14: 149-184. Kluwer Academic Publishers.
- Smiley, M. (2011). "Collective Responsibility", The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Verkregen op 31 december, 2014, via <http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/collective-responsibility>.
- Urban Walker, M. (2010). *What is Reparative Justice?*. Marquette University Press
- VN (1948). *Resolutions adopted on the reports of the second committee*. Geraadpleegd op 2 februari 2015, van <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/043/69/IMG/NR004369.pdf?OpenElement>
- Waldron, J. (1992). *Superseding Historic Injustice*. Ethics, Vol. 103, No. 1 pp. 4-28.
- Wereldbank (1992). *World Development Report 1992 : Development and the Environment*. New York: Worldbank.
- Wolfe, S. (2014). *The Politics of Reparations and Apologies*, uit Springer Series in Transitional Justice Volume 7. Ed. Olivera Simic. Springer.
- Z.A. (1992). *Lubbers steunt studie nieuw ministerie ontwikkelingssamenwerking*, geraadpleegd op 2 februari 2015, van <http://www.nrc.nl/handelsblad/van/1992/maart/09/lubbers-steunt-studie-nieuw-ministerie-ontwikkelingshulp-7135725>